

Narodna banka na Republika Makedonija

**CENI TE NA HRANATA I INFLACIJATA VO REPUBLIKA
MAKEDONIJA**

m-r Biljana Davidovska-Stojanova
m-r Maja Kadevska-Vojnovi }

Skopje, april 2008 godina

Sodr`ina

Voved.....	3
1. Ceni te na hranata vo svetski ranki	4
2. Analiza na dvi`eweto na ceni te na hranata i inflacijata vo Republika Makedonija.....	7
3. Efekti od promeni te na ceni te na inputi te vo zemjodelstvoto, na uvozni te ceni i na ceni te na proizvoditelite na prehranbeni proizvodi vrz inflacijata	11
4. Cenovna konvergencija na hranata vo Republika Makedonija konzenjite od Evropskata unija.....	15
5. Zemjodelskoto proizvodstvo i uzvozot i izvozot na zemjodelski proizvodi vo Republika Makedonija	16
Zaklu~ok.....	24
Prilozi	
Prilog 1	
Nadvore{ notrgovskata razmena na Ki na.....	27
Prilog 2	
Godi{ ni promeni na ceni te na zemjodelski te proizvodi koi vleguvaat vo indeksot na potro{uva~ki ceni (CPI)	28
Prilog 3	
Godi{ ni promeni na ceni te na industrijsko-prehranbeni te proizvodi koi vleguvaat vo indeksot na potro{uva~ki ceni (CPI).....	29
Prilog 4	
Dvi`ewe na ceni te na zemjodelski te proizvodi (2000=100).....	30
Prilog 5	
Dvi`ewe na ceni te na industrijsko-prehranbeni te proizvodi (2000=100).....	31
Prilog 6	
Dvi`ewe na ceni te na oddelni te zemjodelski inputi (2004=100)	32
Prilog 7	
Dvi`ewe na ceni te na oddelni te zemjodelski autputi (2004=100).....	33
Prilog 8	
Listana zemjodelski proizvodi grupirani po tarifni broevi	34

Voved

Od sredinata na 2007 godina dojde do zna~itelno intenzivirawe na ceni te na hranata vo svetski ramki. Vakvi ot trend, koj se u~ te trae, pretstavuva glaven aktuel en pri~initel na inflatornite pritisoci vo globalni ramki i e vo fokusot na vni manieto na svetski te ekonomski anal itiri .

Globalni ot trend na zabrzan rast na ceni te na hranata ne ja zaobikoli ni Republika Makedonija, koja so ovoj probl em poi zrazeno se soo~uva od krajot na 2007, i po~etokot na ovaa godina. I maj}i predvi d deka najgol emi ot del od potro{ uva~kata na doma}instvata vo makedonskata ekonomija se odnesuva na ishranata, visokite ceni na prehranbeni te proizvodi vr{ at pritisok vrz inflacijata, koja od po~etokot na 2008 godina se odr` uva na ni vo od okolu 9%. So ogl ed na dol gogodi { nata tradi cija na ni ski i stabilni stapki na inflacija, bliski do nivoto vo evrozonata, aktuelnata stapkata na inflacija se pove}e go pri vlekuva vni manieto na doma{ nata javnost.

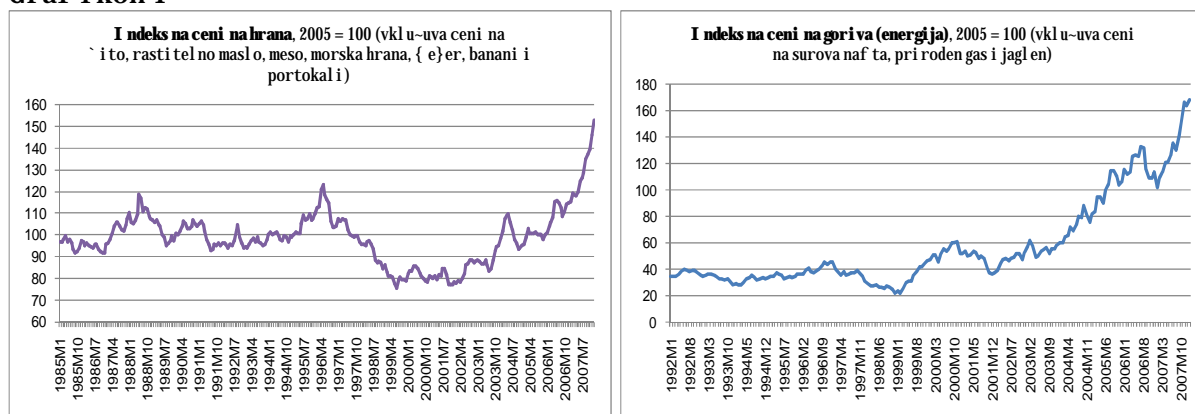
Zatoa, ovaa analiza se fokusira na cenovni ot rast na hranata i glavnite pri~ini nabqduvani od gl obal na perspektiva, ni voto vl ijani e vrz doma{ ni te ceni na zemjodelski te i ostanati te prehranbeni proizvodi i efektot vrz vkupnata inflacija vo Republika Makedonija. Vo tie ramki, se obiduvame da dademe odgovor i na pra{ aweto: dali porastot na doma{ ni te ceni vo cel ost pretstavuva prenesen efekt od gl obal ni ot cenoven porast ili proizleguva od procesot na cenovna konvergencija kon razvieni te ekonomii? Voedno, vo nasoka na identifikuvawe na glavnite pri~ini za rastot na ceni te na hranata nastojvame da go skenirame doma{ noto zemjodelsko proizvodstvo, da ocenime dali istoto ja zadovoluva doma{ nata pobaruva~ka ili određen del se zadovoluva so uvoz. Zatoa, se osvrnuvame na obemot na zemjodelskoto proizvodstvo vo zemjata i uvozot na zemjodelski i prehranbeni proizvodi i nivnata povrzanost so aktuel ni te cenovni promeni .

1. Ceni te na hranata vo svetski ranki

Po~nuvaj}i od 2005 godina prisuten e **post ojan trend na porast na cenite na hranata na globalno nivo**. I meno, cenite na hranata na svetski ot pazar zabele`aa porast od 10% vo 2006 i dopolnitelni 15% vo 2007 (pri zna~ajno zabrzuvawe na godi { ni ot rast na ovie ceni vo posledni ot kvartal so stapka od 24%). Vo prvi ot mesec od 2008 godina cenite na hranata dostignaa godi { en porast od zna~itelni 33%. Podolgotrajnoto prisustvo na nagorni ot trend kaj cenite na hranata upatuvadeka najverojatno ne stanuvazbor za kratkoro~ni prilagoduvawa vo cenovnoto ni vo, tuku za promeni koi se predizvikani od strukturni promeni vo svetski ramki.

Pri~inite za globalniot porast na cenite na hranata se nao|aat kako na stranata na ponudata, taka i na stranata na pobaruva~kata. Kako **klu~ni faktori** se: zgolemenoto proizvodstvo na biogoriva, porast na cenata na inputite za zemjodelsko proizvodstvo, nepovolnite klimatski uslovi i zgolemenata pobaruva~ka za hrana od raste~kite ekonomii. Visokite stapki na globalen rast vo izminatata dekada, determinirani pred si od silnite performansi na brzoraste~kite ekonomii (emerging market economies), predizvika zna~itel en porast na cenite na energijata, { to go naso~vni manieto kon iznao|awe na alternativni izvori na energija. Vakvata tendencija uslovi iskoristuvuvawe na golem del od zemjodelskite povr{ini za proizvodstvo na biogoriva, { to pak ja namali ponudata na hrana vo svetski ramki. Voedno, nepovolnite vremenski uslovi, odnosno su{ata vo odredeni delovi od svetot i globalnite klimatski promeni vlijaea vrz namaluvawe na globalnoto proizvodstvo na zemjodelskikulturi. Od druga strana, ekonomski ot rast na zemjite vo podem (osobeno na Kina i Indija) koj se odrazuva povolno vrz `ivotniot standard i potro{uva~kata mo} na naselenieto vo ovie zemji, nametnuva promeni vo potro{uva~ki naviki od aspekt na koli~inata i kvalitetot na ishranata i so toa vlijae na zgolemuvawe na globalnata pobaruva~ka za hrana. I meno, za ilustracija, Kina pretstavuvapetta pogol emi na zemja vo svetot spored gol eminata na BDP, koja sozdava 5% od vkupni ot svetski BDP i na~ijateritorija `ivee 20% od vkupnoto svetsko naselenie.

Grafikon 1

I zvor: Baza na podatoci WEO, IMF.

Porastot na cenite na energijata dovede do porast na cenite na inputite vo zemjodelskoto proizvodstvo i sledstveno na cenata na hranata. Cenite na energijata vo 2006 godina porasnaa za 20%, a vo 2007 godina za dopolnitelni 32%, pri {to samo vo posledniot kvartal na 2007 godina godi{niot porast na ovie ceni iznesuva{e 45%. Vo januari 2008 godina, cenite na energijata na svetskiot pazar se povi{soki za 65% vo odnos na isti ot mesec od 2007 godina. Zgol emuvaweto na cenite na energijata direktno se odrazi vrz cenite na odredeni inputi vo proizvodstvoto na hrana (goriva, lubriva i pesti cidi dobi ena vrz baza na energensi, i sl.), a so toa i vrz proizvodstvenata cena na zemjodel ski te i prehranbeni te proizvodi.

Od druga strana, visokite ceni na energijata uslovi ja porast na pobaruva~kata na odredeni zemjodelski proizvodi koi se koristat kako surovina za proizvodstvo na **biogoriva**, {to negativno se odrazi vrz ponudata na zemjodelskite proizvodi za ishrana. Visokite ceni na naftata vo poslednite nekolku godini, kako i stimulativnite vladini politiki, dovedoa do zna~itelna upotreba na biogorivata kako zamena za gorivata za transport, glavno vo industriski razvienite zemji. Zgol emenata pobaruva~ka na zemjodelski surovini (p~enka, p~eni ca, {e}erna trska, {e}erna repka, soja, palmovo maslo, seme od repa i specijalni masla¹) za proizvodstvo na biogorivata predizvikuva ne samo porast na cenite na zemjodelski te proizvodi, tuku i promeni vo odgleduvaweto na zemjodelski te kulturi: premi n od odgleduvawe zemjodelski kulturi nameneti za ishrana, kon odgleduvawe zemjodelski kulturi nameneti za proizvodstvo na biogoriva. Spored studija na svetski eksperti vo ova oblast povrzana so biogorivata i zemjodelstvoto, napravena vo 2006 godina, utvrdeno e deka za da se zadovolat samo 5% od vkupnite svetski potrebi za gorivo do 2015 godina, postoe~kata zemjodel ska povr{ina vo svetski ramki }e treba da se pro{iri za 15%.²

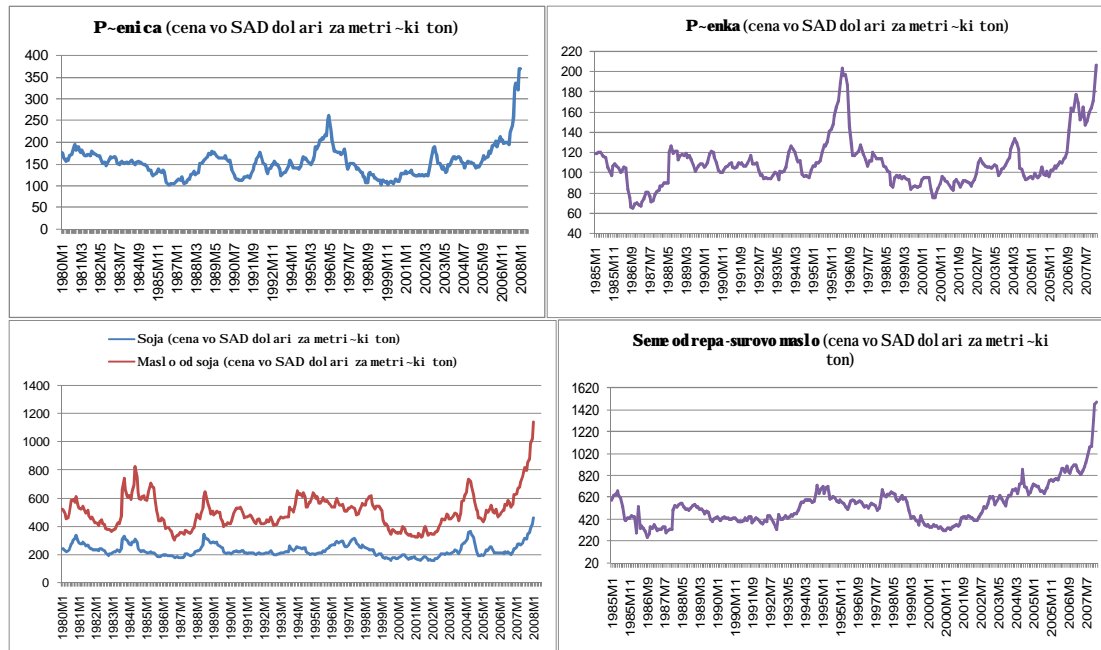
Pokraj namalenata ponuda na zemjodelski proizvodi za ishrana, stimuli rana od pazarnite mehanizmi, kako zna~aen faktor za pogolem rast na cenite na odredeni vidovi na hrana se spomenuvaat i **protektionisti~kite politiki na industriski razvienite zemji**. I meno, odredeni zemji (karakteristi~no za pazarite vo SAD i Evropa)³ vo trgovijata so biogorivata vovedoa za{titni merki, kako na primer povi{soki tarifi za uvoz na biogoriva proizvedeni vrz baza na {e}erna trska ili {e}erna repka, {to nametna pogolema upotreba na p~enka i p~eni ca (~itni kulturi) kako surovinska baza. I maj}i go predvid deluvaweto na spomenatite faktori, vo 2007 godina cenite na p~enkata na svetskiot pazar bea povi{soki za 37%, a na p~eni cata za 32%. Od po~etokot na 2008 godina, trendot vidno se intenzivira kaj cenata na p~eni cata (godi{en rast od 88%), pri natamo{na visoka stapka na rast na cenite na p~enkata (25%).

¹ Se misli na maslo od drvoto "jatropha", koe vi ree na teritorijata na Indija.

² Preuzemeno od WEO oktombri 2007. Studijata e napravena od strana na LMC International, 2006 (LMC International Ltd - independent economic and business consultancy providing economic research and consultancy services for a broad range of industries related to agricultural commodities, foods, industrial materials, biofuels and their end-markets. <http://www.lmc.co.uk>).

³ Motiv za protektionisti~kite politiki pretstavuva za{titata na doma{noto proizvodstvo na biogoriva od nadvore{na konkurencija.

Graf i kon 2

I zvor: Baza na podatoci WEO, IMF.

Posledicite od zgol emeni te global ni cen i na hranata **ne se ~uvst vuvaat so ist intenzitet vo site zenji**. Od aspekt na efektite vrz trgovskoto saldo, najpogodeni se zemji te-uvozni ~ki na hrana. Od aspekt na i n f l a c i j a t a , pove } e stradaat zemjite vo razvoj, od pri ~ina { to hranata pretstavuva dominantna komponenta vo ramkite na nivni ot i n f l a c i s k i i n d e k s i glavno se dvi `i okolu 30%, a kaj najsi roma { ni te zemji dostignuva i nad 50%. Za razlika od niv, vo razvi eni te zemji u-estvoto na hranata vo potro { uva ~kata ko { ni ca iznesuva okolu 10-15%. Od tie pri ~i ni, zemji te vo razvoj momental no se soo ~uvaat so zna ~i tel no povi soki stapki na i n f l a c i j a , { to e slu ~aj i so Republika Makedonija. Pokraj di rektni ot efekt, cenite na hranata mo `at da vli jaat vrz i n f l a c i j a t a i i ndi rektno. I meno, dokol ku se pri sutni **sekundarni efekti** od porastot na cenite na hranata, tie mo `at da rezultiraat so pri tisoci na stranata na pobaruva ~kata i op { t porast na cenovnoto nivo. Na primer, porastot na plati te vo odgovor na raste ~ki te cen i na hranata, posebno vo zemji te kade tro { ocite za ishrana pretstavuvaat zna ~aen del od vkupni te tro { oci na doma } i nstvata, mo `e da potti kne porasti na cenite na neprehranbeni te proizvodi.

Posledicite od cenovni ot rast ne se ~uvst vuvaat podednakvo ni kaj site sloevi na naseleniet o. Najgol emi te posledici od cenovni ot porast gi ~uvstvuvaa si roma { noto naselenie vo urbani te sredi ni (nezemjodel ski te doma } i nstva so f i k s n i primawa). No zatoa postojat gol emi potencialni pridobivki za naselenieto i zemjodel ci te vo rural ni te sredi ni. Se smeta deka aktuel ni te slu ~uvawa so cenite na hranata na svetski ot pazar, posl e dolg vremenski peri od na konti nui rano depresi rani cen i, nudat iskl u ~i tel na **mo `nost za razvoj na zemjodel ski ot sekt or**, pred si vo zemji te vo razvoj, kade ovoj sektor so godi ni nanazad zaostanuva vo razvojot poradi zna ~i tel noto subvenci oni rawe na agrarot i protekci oni sti ~kata poli ti ka (ote ` nat pri stap do pazari te) na razvi eni te zemji.

Odredeni svetski analiti ~ari smetaat deka **neramnot e `ata koja vo moment ot post oi pomeju ponudata i pobaruva ~kata na zemjodel ski proizvodi nema**

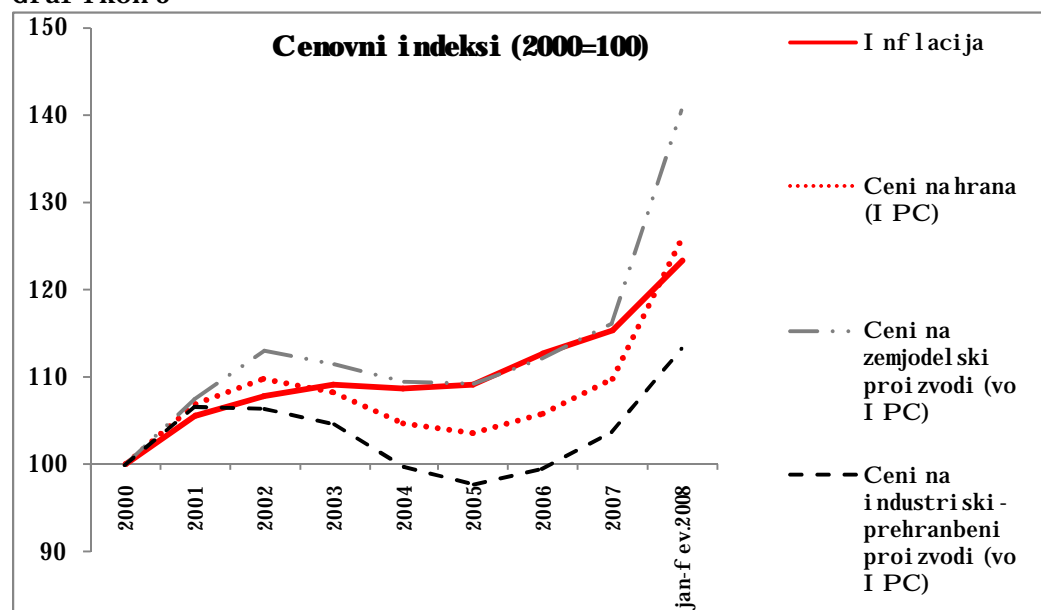
da se normalizira vo skoro vreme, od pri~ina { to se smeta deka tekovnite promeni koi se slu~uvaat na svetskiot energetski pazari i promenite vo potro~ uva~kata na brzoraste~kite ekonomii imaat podolgoro~en karakter. Vodej}i se od vakvata konstatacija, mo`e da se o~ekuva deka natamo{ niot intenzitet na aktuelnite slu~uvawa povrzani so ceni te na hranata vo globalni ramki vo golem del }e zavisi od toa vo kolkava merka i so koja dinami ka zemjodelskoto proizvodstvo }e gi iskoriti razvojni te mo`nosti i }e se prilagodi na novite barawa na raste~kata pobaruva~ka.

2. Analiza na dvi`eweto na ceni te na hranata i inflacijata vo Republika Makedonija

Inflacijski te pri tisioci od krajot na 2007 godina i po~etokot na 2008 godina vo Republika Makedonija neposredno se povrzani so porastot na ceni te na osnovnite prehranbeni proizvodi. Od tie pri~ini, analizata na nivoto i dvi`eweto na ceni te na hranata e od osobeno zna~ewe, imaj}i predvid deka ishranata so~inuva najgolem del od li~nata potro~ uva~ka i cenovniot rast na hranata direktno go namaluva `ivotniot standard na doma}instvata. Vo ovoj del od analizata napravena e retrospektiva za dvi`eweto na ceni te na hranata, so cel da se objasni neodamne{ niot rast, i voedno da se identifikuvaat glavni te pri~ini i potencialni te rizici.

Nivoto na ceni te vo makedonskata ekonomija vo 2007 godina e povisoko za 15% vo odnos na nivoto vo 2000 godina. Rastot na ceni te na hranata iznesuva 10% i pridonesuva so 28% vo vkupniot porast na cenovnoto ni vo. Najgolem del od pridonesot na ceni te na hranata proizleguva od povisokite ceni na zemjodelskite proizvodi, dodeka ceni te na industrijsko-prehranbeni te proizvodi pridonesuvaat so samo edna petina.

Grafikon 3

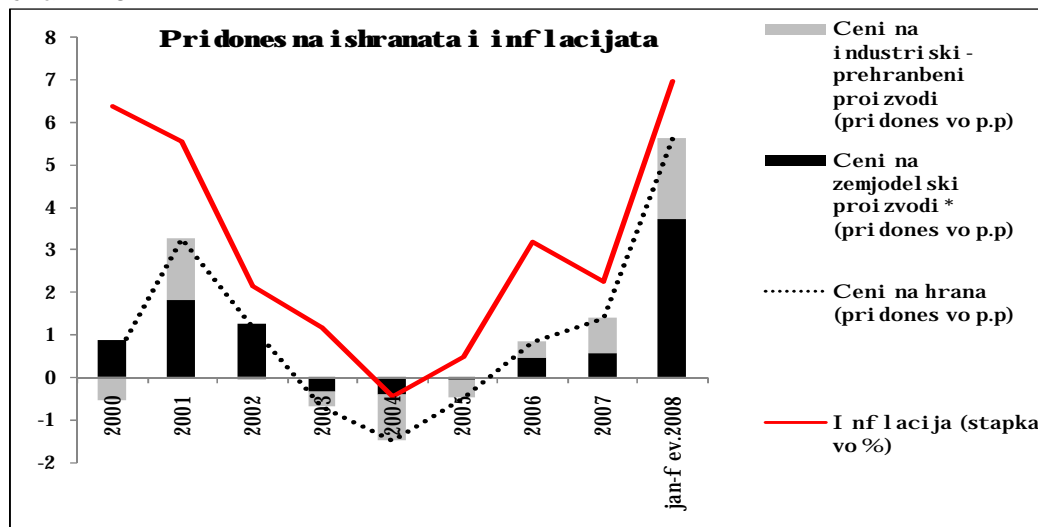

*IPC - indeks na potro~ uva~ki ceni (CPI-consumer price index)

Analizata na cenovniot trend od 2000 godina navamu uka`uva na izrazena koreliranost na dvi`ewato na cenite na zemjodelskite proizvodi so vkupnata inflacija. Pointenzivnoto namaluvawe na carinskite stapki kaj industrijsko-prehranbenite proizvodi od 2004 do krajot na 2006 godina⁴ dovede do niven poizrazen deflatoren efekt vrz vkupnata inflacija, dodeka od 2007 godina tie vlijaat inflatorno i so toa dopolnitelno pri donesuvaat za op{tiot cenoven rast. Dokolku se ima predvid vkupniot efekt od porastot na cenite na ovie dve kategorii na prehranbeni proizvodi od po~etokot na 2008 godina, jasno e zo{to rastot na cenite na hranata, posle pove}e godini, ja nadmi na stapkata na inflacija vo prvi te dva meseca na 2008 godina⁵ (dokolku kako baza se zeme 2000 godina).

Analizata na inflacijata po godini vo izminat iot osungdi{en period (2000-2007 godina) poka`uva deka so iskluk na 2000 godina⁶, vo ostanatite godini inflacijata vo Republika Makedonija vo najgolem del e deternirana od dvi`eweto na cenite na hranata. Vo 2001 godina, porastot na cenite na hranata ima{e visok pridones za inflacijata (60%). I meno, deregulacijata na cenite na bra{noto i lebot od fevruari 2001 godina predizvika poskapuvawe na cenite na lebot, pe~ivata i proizvodite od `ito, dodeka su{niot period i namalenoto zemjodelsko proizvodstvo vo regi onite zafateni so bezbednosnata kriza, rezultira{e so namalena ponuda na doma{niot pazar i povi sok i cenite na zelen~ukot i ovo{jeto. I vo 2002 godina porastot na cenite na hranata ima{e visok pridones vo inflacijata, pri {to dve tretini od cenovniot rast proizleze od porastot na cenite na zemjodelskite proizvodi, prvenstveno na zelen~ukot, koj vo uslovi na zadocneto proizvodstvo na ran zelen~uk i namalena doma{na ponuda, glavno be{e generiran od uvoznite ceni.

Grafikon 4

* Vo indeksot na cenite na zemjodelskite proizvodi koj e konstruiran vrz baza na cenite i soodvetnite ponderi na zemjodelskite proizvodi koi se opfateni vo indeksot na potro{uva~ki ceni, od tehni~ki pri~ini e vklukeno i bra{noto koe pretstavuva prerabotka.

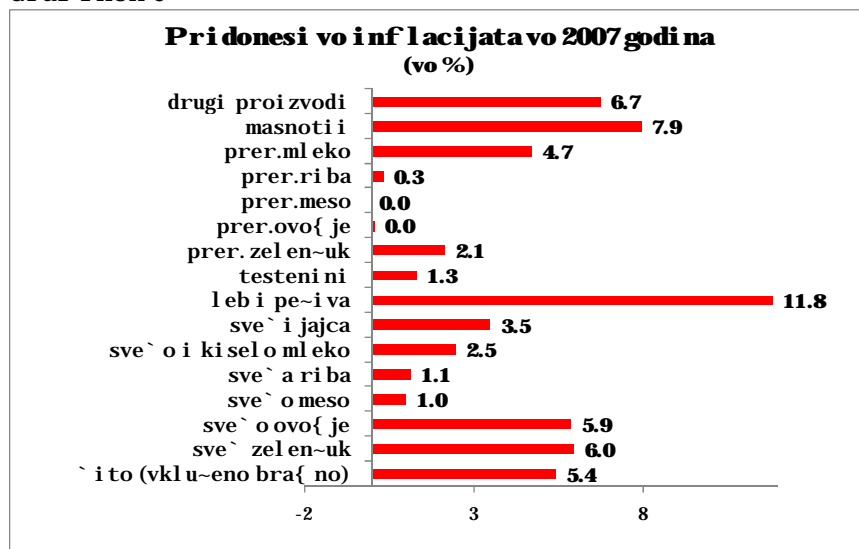
⁴ Soglasno so pristapuvaweto na Makedonija vo STO i usoglasuvawe so EU di rekta vi te.

⁵ Podetelen prikaz na cenovni te dvi`ewa po kategorii na proizvodi vo Prilog 4 i 5.

⁶ Dominantni faktori za inflacijata vo 2000 godina se: poskapuvaweto na proizvodstvenite inputi (pod pritisk na porastot na cenata na nafata na svetski te berzi i aprecijacijata na ameri kanski ot dolar); poskapuvaweto na cenata na elektri~nata energija (zadr`uvaweto na povi sokata zim ska tarifa); porastot na cenite na PTT uslugite i zadol`itelnoto motorno osiguruvawe; i voveduvaweto na danokot na dodadena vrednost.

Vo periodot 2003-2005 godina, ceni te na prehranbeni te proizvodi bele`ea namaluvawe i pokraj kontinuirani ot porast na ceni te na uslugite i na energijata. Deflatorni te pritisoci od ceni te na hranata, imaj}i go predvid visokoto u-estvo vo vkupni ot indeks na potro{ uva~ki ceni, pridoesoa za ostvaruvawe na niski stapki na inflacija (i deflacija vo 2004 godina). Vo ovoj peri od, zna~aen pridoes za padot na ceni te na prehranbeni te proizvodi ma postepenoto namaluvawe na carinski te stapki, soglasno so ~lenstvoto na Republika Makedonija vo Svetskata trgovska organizacija i odredbite od Spogodbata za stabilizacija i asocijacija so EU. Pri toa, ovie promeni imaa dvoen efekt, direkten, preku namaluvawe na ceni te na uvozni te inputi i gotovi proizvodi i indirekten, preku namaluvawe na ceni te na doma{ ni te proizvodi tel i, pod pritisok na konkurencijata od uvozot. Namaluvaweto na tro{ ocite za ishrana pretstavuva{ e kombini ran efekt od padot na ceni te na zemjodelski te proizvodi⁷ i na ceni te na industrijsko-prehranbeni te proizvodi⁸, pri { to poizrazen efekt imaa industrijsko-prehranbeni te proizvodi.

Grafikon 5

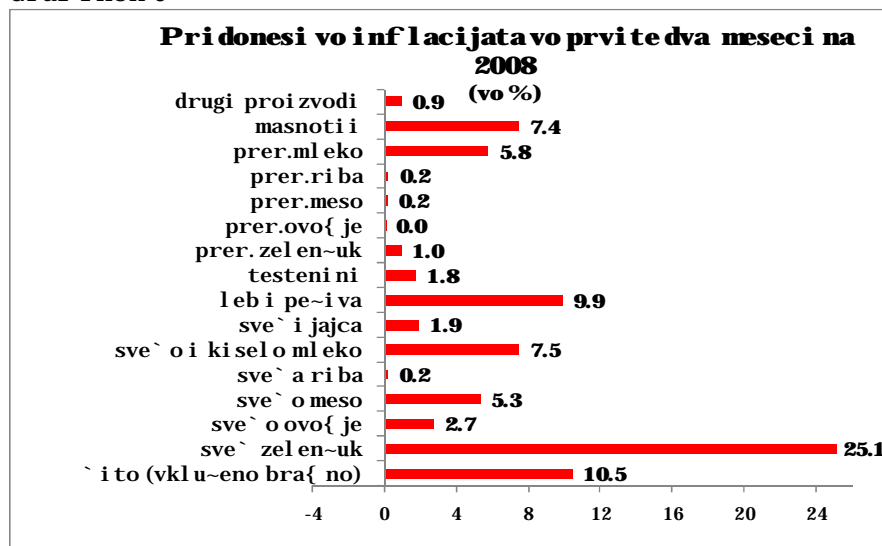
Periodot 2006-2007 godina se karakterizira so porast na ceni te na hranata koj osobeno se intenzivira od posledni ot kvartal na 2007 godina. Ceni te na hranata vo 2006 godina determiniraa okolu 26% od inflacijata, kako rezultat na porastot na ceni te na sve` i ot zelen-uk (zaradi namalenata ponuda na doma{ ni ot pazaro uslovi na nepovolni vremenski uslovi i zgolemen izvoz na ranogradi narski proizvodi), na sve` oto i preraboteno meso i na { erot. Vo 2007 godina, relativno niskat a prose~na stapka na inflacija od 2,3% vo najgolem del (60%) e uslovena od povi sokit e ceni na hranata. Pove}e od polovinata od porastot na ceni te na hranata se dol` i na zgolemeni te ceni na industrijsko-prehranbeni te proizvodi, vo ~ii ramki najosetno zgolemuvawe zabele`aa ceni te na: lebot i pe-ivata, na masloto za jadewe i

⁷ Pozna~aen deflatoeren efekt vo ramki na zemjodelski te proizvodi (imaj}i gi predvid soodvetni te ponderi) imaa: padot na ceni te na sve` oto meso (vo 2003 i 2004 godina), na ovo{ jeto (vo 2004 godina), na i toto (vo 2004 i 2005 godina), na sve` i te jajca (vo 2003 godina) i zelen-ukot (vo 2005 godina). Podetalni ot prikaz na godi{ ni te promeni na ceni te na oddelni te zemjodelski proizvodi koi vleguvaat vo ramki na indeksot na potro{ uva~ki ceni e vo Pri log 2.

⁸ Vo ramki na industrijsko-prehranbeni te proizvodi najzna~en deflatoeren efekt vrz op{ toto cenovno nivo imaa: ceni te na lebot i pe-ivata (od 2003 do 2005 godina), na ml ekoto (vo 2004 i 2005 godina), na masnoti i te (vo 2003 i 2004 godina). Podetalni ot prikaz na godi{ ni te promeni na ceni te na oddelni te industrijsko-prehranbeni proizvodi koi vleguvaat vo ramki na indeksot na potro{ uva~ki ceni e vo Pri log 3.

na konditorskite proizvodi. Od druga strana, rastot na cenite na zemjodelskite proizvodi vo 2007 godina beše determiniran od povisokite ceni na zelen-ukot, ovo{jeto, melenoto i lupeno`ito⁹, i vo pomal del od cenite na jajcata i sve`oto i kiselomleko.

Grafikon 6

Porastot na cenite na hranata prodol`i i vo prvite dva meseca na 2008 godina. Poskapuvaweto na zelen-ukot prodol`i i vo januari i februaru, cenite na melenoto i lupeno`ito go zadr`aa raste`kiot trend zaedno so cenite na sve`oto i kiselomleko i sve`oto meso. So toa, 53% od inflacijata vo prvite dva meseca na 2008 godina e determinirana tokmu od rastot na cenite na zemjodelskite proizvodi, dodeka poskapuvaweto na industrijsko-prehranbenite proizvodi generira{e okolu 27% od inflacijata (najgolem porast zabele`aa cenite na lebot, na masloto za jadewe i na mleko). Taka, cenovnoto nivo vo prvite dva meseca na 2008 godina vo sporedba so prose`noto nivo od 2007 godina e povioko za 7%.¹⁰

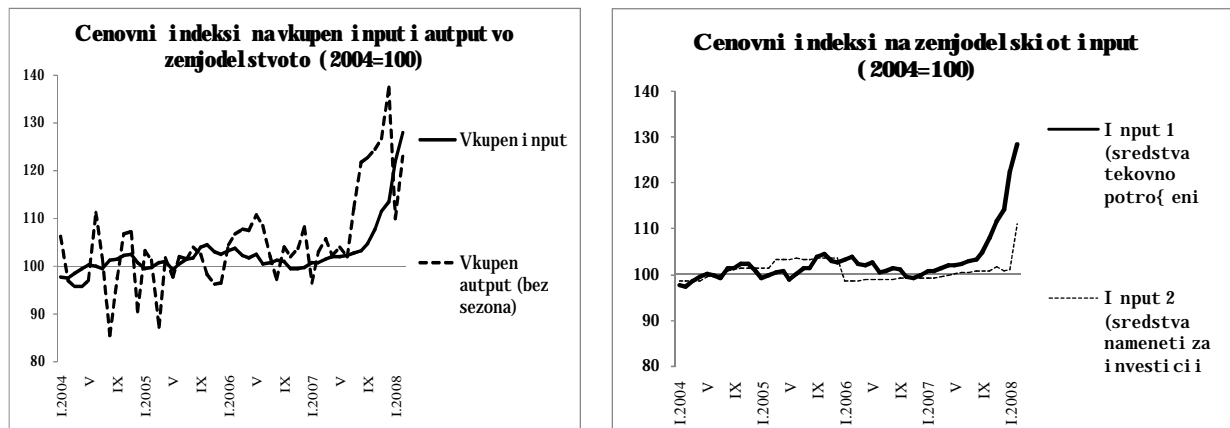
⁹ Vo ramki na kategorijata meleno i lupeno`ito vleguva i bra{noto.

¹⁰ Prose`nata stapka na inflacija vo prvite dva meseca na 2008 godina vo sporedba so istiot period od 2007 godina iznesuva 9,1%. Sepak, so cel da se izolira efektot od ni skata sporedbena osnova od 2007 godina i voedno za da se sogleda dopolnitelnot rast na cenite od po`etokot na 2008 godina, analizata se odnesuva na stapkata na inflacija od 7% koja go pretstavuva prose`noto cenovno nivo vo januari i februaru 2008 godina vo odnos na prose`noto cenovno nivo vo 2007 godina. Prose`nata 12-mese`na stapka na inflacija vo januari 2008 godina iznesuva{e 2,8%, a vo februaru 2008 godina dostigna 3,6%, {to pretstavuva intenzivirawo odnos na dekemvri 2007 godina, koga istata iznesuva{e 2,3%.

3 Efekti od promeni te na ceni te na inputi te vo zemjodelstvoto, na uvozni te ceni i na ceni te na proizvodi tel i te na prehranbeni proizvodi vrz inflacijata

Pri ~ini te za raste ~ki ot trend na ceni te kaj prehranbeni te proizvodi od krajot na 2007 godina i po ~etokot na 2008 godina vo golem del le`at vo **poskapite proizvodstveni inputi**. Taka, povisokite ceni na doma{ nite proizvodi tel i na zemjodelski i na industrisko-prehranbeni proizvodi (zemjodelski prerabotki) se posledica na rastot na cenite na zemjodelskite inputi i preneseni ot efekt od kontinuirani ot rast na cenata na energensi te, odnosno na cenata na surovata naf ta i na elektri ~nata energija. I maj}i predvi d deka doma{ noto zemjodelskoto proizvodstvo i prehranbena industrija, pokraj doma{ ni, vo golema mera koristat i uvozni inputi, mo`e da se ka`e deka globalni ot rast na cenite na inputite za zemjodelskite proizvodi se reflektira{ e vrz doma{ noto cenovno ni vo. Isto taka, pridonos kon inflacijata imaat i **povisokite uvozni ceni na oddelni industrisko-prehranbeni proizvodi** koi vlijaat vo nasoka na zgolemuvawe na doma{ nite ceni na industrisko-prehranbenite proizvodi. Pritoa, treba da se ima predvi d deka vo 2007 godina carinski te stapki na zemjodelskite i prehranbenite proizvodi se namaluvaa so pomal intenzitet soglasno so ~lenstvoto na Republika Makedonija vo Svetskata trgovska organizacija, za razlika od periodot 2004-2006 godina i pritoa nema zna~aen efekt vrz fi nalnata cena na proizvodi te.

Grafikon 7

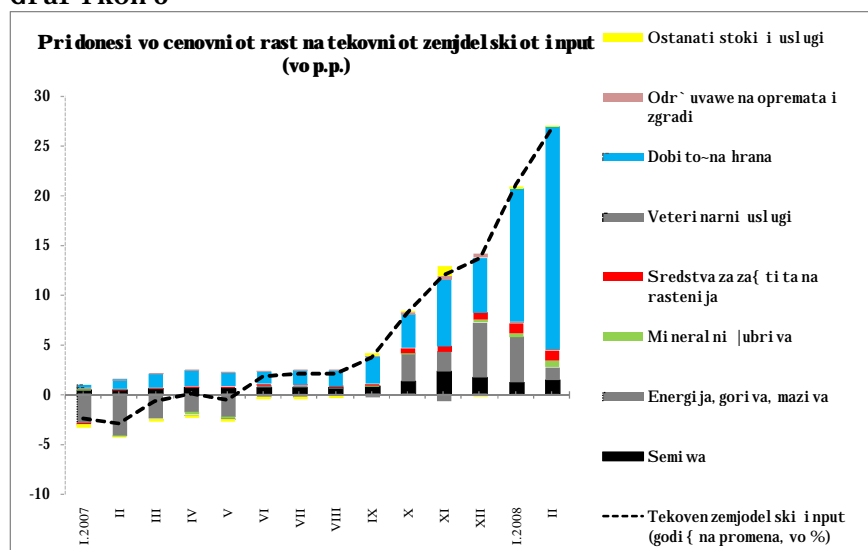
Od krajot na 2007 godina vo Republika Makedonija zabele`an e trend na zgolemuvawe na tekovnite tro{ oci vo zemjodelstvoto, a od po ~etokot na 2008 godina pokraj prodol` uvawe na trendot na poskapuvawe na inputi te se zabele`uva i rast na na tro{ ocite nameneti za investicii vo zemjodelstvoto. Cenata na **zemjodelski ot input**¹¹ vo 2007 godina zabele`a godi{ no zgolemuvawe od 3,1%, koe se odrazi vrz cenata na **zemjodelski ot aut put**¹² (godi{ en rast od 5,8%).

¹¹ Inputot vo zemjodelstvoto gi opfa}a sredstvata, uslugite i investiciite, koi zemjodelskite proizvodi tel i gi vlo`ile za nepre~eno odvivawe na zemjodelskoto proizvodstvo. Cenovni ot indeks na zemjodelski ot input e konstruiran kako ponderiran zbir na cenite na tekovnite inputi (semi wa; energija, goriva i mazi va; mineralni lubri va; sredstva za za{ tita na rastenija; veterinarski uslugi; dobito-na hrana; odr` uvawe na oprema i zgradi; i ostanati stoki i uslugi) i cenite na kapitalni te dobra (ma{ ini i oprema; transportna oprema; i zgradi).

¹² Autputot vo zemjodelstvoto go opfa}a proizvodstvoto od zemjodelski ot sektor, otkupeno ili prodadeno nadvor od sektorot. Cenovni ot indeks na zemjodelski ot autput e konstruiran kako ponderiran zbir na cenite na proizvodi te od

Vo ramki na cenovni ot i indeks na *zemjodelski ot i nput* do 2007 godi na domi ni ra u-estvoto na kategorijata "energija, goriva i mazi va", koja zavzema 26% od vkupni te tro{ oci. Kako ostanati pozna-ajni kategorii se dobito~nata hrana i sredstvata za za{ tita na rastenijata, ~ie u-estvo vo vkupnot cenoven indeks iznesuva 23% i 15%, soodvetno. So toa, ovie tri kategorii na inputi so~inuuat dve tretini od cenovni ot i indeks na zemjodelski ot i nput. Od 2008 godina, strukturata e izmeneta vo polza na povi soko u-estvo na dobito~nata hrana (49%), { to glavno proizleze od porastot na cenata na ova a surovina vo 2007 godina, dodeka u-estvoto na energijata, gorivata i mazi vata se sveduva na 18%, kako rezultat na namalenata kol i ~i nska potro{ uva~ka vo uslovi na kontinuirani ot rast na cenite na energensi te. Kaj cenovni ot i indeks na *zemjodelski ot aut put* vo 2008 godina ne postoji zna~ajna promena vo ponderacijata. Taka, vo ramki na doma{ noto zemjodelsko proizvodstvo domi ni ra u-estvoto na zelen~ukot (okolu 36%), sledat proizvodi te od ` i voti nsko poteklo (14%), dobi tokot za kolewe (13%) i ovo{ jeto i grozjeto (12%), koi zaedno so~inuuat okolu 75% od strukturata na cenovni ot i indeks na zemjodelski ot autput. Vakvata ponderacija na zemjodelski te i nputi i proizvodi (autput) upatuvata deka spomenati te kategorii se samo potencijalni, no ne i i skl u~i tel ni dvi gatel i na promeni te vo agregirani te i ndeksi .

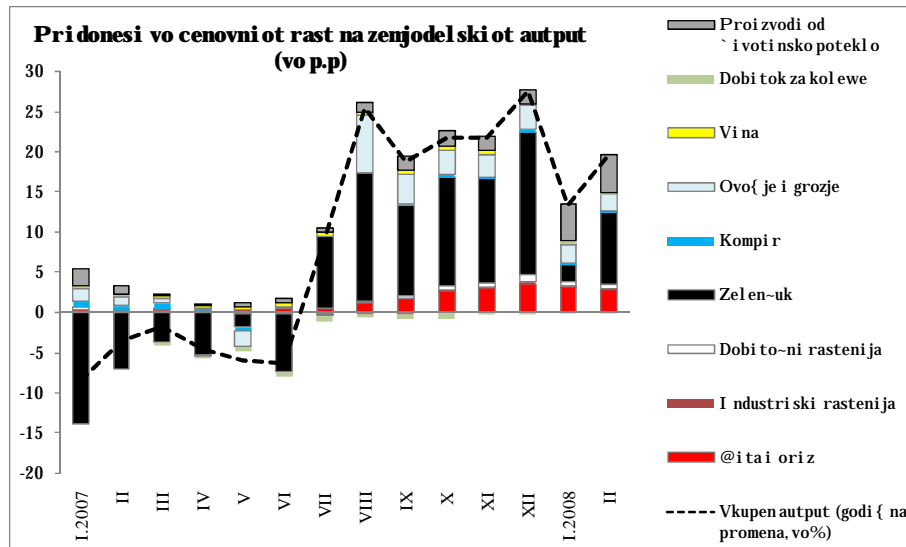
Graf i kon 8

Vo 2007 godina godi{ ni ot porast na cenata na zemjodelski ot i nput pretstavuva{ e kombi ni ran ef ekt od rastot na cenata na dobi to~nata hrana, semi wata, sredstvata za za{ tita na rastenijata i na porastot na cenite na energensi te (i pokraj namalenata potro{ uva~ka). Povi sokata cena na zemjodelski ot autput vo 2007 godina vo odnos na 2006 godina pretstavuva odgovor na poskapenite inputi i na namalenata doma{ na ponuda, koja be{ e usl ovena od nepovol ni te vremenski uslovi i od zgol emenata eksterna pobaruva~ka za doma{ nite zemjodelski proizvodi. Najzna~aen pridones za rastot na cenovni ot i indeks na vkupni ot zemjodelski autput imaat cenite na zelen~ukot, ovo{ jeto i grozjeto, i na ` i tata i orizot.

rasti tel no poteklo (` i tata i oriz; i ndustri ski rastenija; dobi to~ni rastenija; zelen~uk; kompi r; ovo{ je i grozje; i vina) i cenite na proizvodi te od ` i voti nsko poteklo (dobi tok za kolewe; i proizvodi od ` i voti nsko poteklo).

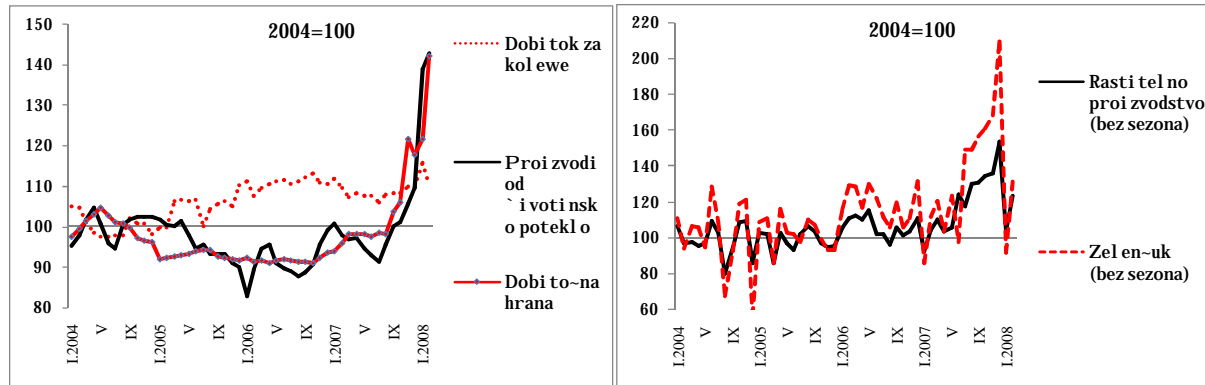
Graf i kon 9

Poskapuvaweto na dobito~nata hrana (so zasilen intenzitet od avgust 2007 godi na) **determini ra{ e najgolem del od porastot na cenata na zenjodelski ot input vo 2007 godi na.** Vo uslovi na nedovolno doma{ no proizvodstvo na dobito~na hrana i zadovoluvawe na doma{ nata pobaruva~ka od uvoz, se ocenuva deka godi{ ni ot porast na uvoznata cena¹³ na dobito~nata hrana (za okol u 12%) vo najgolem del go determini ra porastot na cenata na ovoj zemjodelski input (godic en porast od 11,5%). Paral el no so porastot na cenata na uvoznata dobito~nata hrana, cenata na doma{ noto proizvodstvo na dobito~ni rastenija zabele` a porast od 5,5%. Poskapata dobito~nata hrana se reflekti ra{ e vrz cenite na doma{ noto dobito~no proizvodstvo, osobeno vrz cenite na prerabotkite od ` ivotinsko poteklo. Sepak, i pokraj doma{ noto proizvodstvo, Republi ka Makedonija e neto uvoznik na meso i prerabotki od meso i na mle~ni proizvodi i jajca, so { to pokraj doma{ nata cena, vo f ormi raweto na f inal ni te cenite na proizvodi te od ` ivotinsko poteklo vli jae i uvoznata cena na ovie proizvodi. Vo 2007 godi na, kombi ni rani ot ef ekt od porastot na doma{ nata cenata na proizvodi te od ` ivotinsko poteklo (za 8,2%) i na uvoznata cena na mesoto i prerabotki te (za 4,4%, pri pointenziven rast na uvoznata cena na mesoto) dovede do porast na cenite na sve` oto i kisel o mleko, preraboteno mleko, sve` i te jajca i sve` oto meso, kategori i koi determini ra okol u 12% od op{ ti ot cenoven rast vo 2007 godi na.

¹³ Uvoznata cena e presmetana kako odnos pome|u vrednosta na uvozot (vo evra) i uvezinata koli ~i na (kilogrami) ili vrz osnova na nomi nal nata (vrednosnata promena) i real nata promena (koli ~i nskata promena) na uvozot.

Graf i kon 10

I pokraj niskoto u-estvo na tro{oci te za semi wa vo vkupni ot cenoven i ndeks na zemodelski ot input, porastot na cenata na ovoj input vo 2007 godi na zna~itelno vlijae e vrz vkupni ot i ndeks. Nedovol nota doma{no proi zvodstvo na semi wa be{e pokri eno so uvoz, pri {to ni vnoto poskapuvawe cel osno se poklopuva so porastot na uvoznata cena na semi wata (za 15% godi{no). Poskapuvaweto na semi wata, vo kombi nacija so povi soki te tro{oci za sredstvata za za{tita na raste ni jata, uslovi ja rast na cenite na doma{no rasti tel no proi zvodstvo, vo ~i i ramki najevi denten be{e rastot na cenata na `itoto i orizot za 21% (efektot od poskapuvaweto na semi wata mo`e da bi de poi zrazen vo 2008 godi na, so ogl ed na poi ntenzi vni ot rast na ovi e cenite vo posl edni ot kvartal od 2007 godi na i di nami kata na sei dbi te). Sepak, zna~aen faktor za rastot na cenata na `itoto vo 2007 godi na bea i nepovol ni te klimatski uslovi, koi negati vno se odrazi ja na proi zvodstvoto na `itoto i ja namali ja doma{nata ponuda, {to pak se efektui ra{e so visok uvoz na `itni raste ni ja po cena za 60% povi soka od lanskata. I zvesno neutral izi rawe na efektot od skapi ot uvoz na `itni kul turi be{e napraveno preku visoki ot koi ~i nski uvoz na mel ni ~ki proi zvodni (bra{no) vo 2007 godi na, po poni ska cena od lanskata (za okolu 4%). Seto ova se odrazi vrz cenite na proi zvodni te vo kategori jata "mel eno i lupeno `itoto" (so bra{no) i vrz cenata na lebot i pe~ivata, koi za fa}aat okolu 6% od vkupni ot tro{ok na doma}i nstvata i koi vo 2007 godi na determi ni ra okolu 17% od i n f l a c i j a t a.

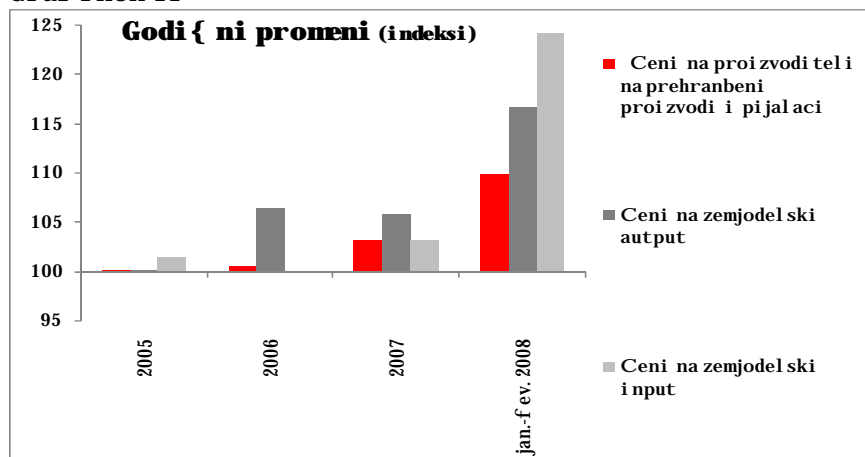
Od vtorata polovina na 2007 godina, cenite na zelen-ukot (od juni) i na ovo{jeteto (od juli) zapo-naa da rasti so zasilena dinamika. Glavna pri~ina za godi{no poskapuvawe na doma{no proi zvodstvo na zel en~uk i ovo{je (za 4,6% i za 15%, soodvetno) pretstavuva namalenata doma{na ponuda, kako odraz na nepovol ni te vremenski uslovi i na i ntenzi vi ranata eksterna pobaruva~ka. Nedovol nana doma{na ponuda uslovi uvoz na ovi e zemjodelski proi zvodni, po povi soki cenite vo odnos na prethodnata godi na (za 12% kaj zel en~ukot i za 14% kaj ovo{jeteto). Porastot na cenite na sve`ite zel en~uk i ovo{je i na prerabotki te od zel en~uk generi ra okolu 14% od i n f l a c i j a t a vo 2007 godi na.

Visoki ot rast na tekovni te tro{oci vo zemjodelstvoto od 20% vo prvite dva meseca na 2008 godi nata vo odnos na prose~noto ni vo od 2007 godi na vo najgol em del go otsl i kuva kombi ni rani ot efekt od prodol`enoto poskapuvawe na *dobi to-nat a hrana* i povi soki ot ponder na ovoj input vo vkupni ot i ndeks od 2008 godi na¹⁴. Zapoti ot

¹⁴ Podetal en prikaz za dvi`eweto na cenite na oddel ni te i nputi vo Pri log 6.

trend na rast na troškote za investicii vo zemjodelstvom vo 2008 godina vo najgolem del proizleguva od povišokite ceni na transportnata oprema i vo pomal del od rastot na cenata na mašinite i opremata. Od druga strana, **porastot na cenata na zemjodelski otput od 25%** vo najgolem del se dolži na dopolnitelните poskapuvawa na zelenčukot i itata¹⁵.

Grafikon 11

Poskapuvaweto na zemjodelski otput i pri ti sokot od uvozot vo 2007 godina se prenesoa vrz **cenite na proizvoditelite na prehranbeni proizvodi i pijalaci**¹⁶, koi vo odnos na 2006 godina bea povišoki za 3%. Na početokot na 2008 godina, pod vlijanie na prodolženite poskapuvawa nivoto na cenite na proizvoditelite vo prehranbenata industrija zabeležava značajen godišen skok od 19%.

4 Cenovna konvergencija na hranata vo Republika Makedonija kon zenjite od Evropskata unija

Pojavata na zasilenite inflacijski pritisoci od posledniot kvartal na 2007 godina ja nametna dilemata: dali domašniot rast na cenite na hranata e prenesen efekt od globalniot rast na cenite na hranata ili stanuva zbor za intenzivirawe na procesot na cenovna konvergencija na Republika Makedonija kon Evropskata unija. Vo prethodniot del od materijalot dadovme osvrt na prvoto prašawe, odnosno se obidovme da identifikuваме koi uvozni ceni i preku koi kanali vlijaeja vrz domašnoto cenovno nivo, dodeka analizata vo ramki na ovoj del nastojuva da go identifikuva procesot i intenzitetot na cenovnata konvergencija na Republika Makedonija kon EU vo 2007 godina.

Analizata bazira na **sporedba na domašnoto cenovno nivo** (agregatno i po osnovni komponenti) vo 2007 godina, **so cenovno nivo na tri zenji od EU** - značajni trgovski partneri: **Germanija, Italija i Slovenija**. Imeno, analizata bazira na

¹⁵ Podetalen prikaz za dvišeweto na cenite na oddelните autputi vo Prilog 7.

¹⁶ Analizata bazira na cenite na proizvoditelite na prehranbeni proizvodi i pijalaci poradi otsustvo na podatoci samo za cenite na proizvoditelite na prehranbeni proizvodi.

presmetka na paritetot na kupovna mo} na doma{ nata valuta (PPP-Purchasing Power Parity), kako alternativen metod za ocenuvawe na cenovnata konvergencija. Spored rezultati te, i pokraj registri ranoto cenovno pribli` uvawe kaj oddelni kategorii na proizvodi i uslugi, nacionaloto cenovno ni vo se u} te e poni ska od cenovnoto ni vo vo tri te navedeni zemji, i toa vo interval od 29% do 40%. Dokol ku se sporedi di namikata na cenovnata konvergencija, nacionalnoto cenovno ni vo bele` i pribli` uvawe do cenovnoto ni vo vo Slovenija, Italija i Germanija za 2 do 6 procentni poeni vo 2006 godina, dodeka cenovnoto pribli` uvawe vo 2007 godina e vo ramki na interval ot od 2 do 4 procentni poeni vo odnos na navedeni te zemji. Sledstveno, mo` e da se konstati ra deka cenovnata konvergencija ne e intenzi vira na vo 2007 godina, { to pak se objasnuva so rastot na inflacijata i vo analizirani te tri dr` avi. Inflacijata vo Republika Makedonija be{ e intenzi vira na vo posledni te meseci od 2007 godina, koga voedno dojde do rast na inflacijata i vo stranski te zemji so koi e pravena sporedbata. Voedno, vo doma{ ni ot inflaciski indeks ima{ e i kategorii na proizvodi i uslugi ~ii ceni se namal uva i so toa go kompenzi ra cenovnoto pribli` uvawe.

I pokraj faktot { to agregatnata cenovna konvergencija ne e zabrzana vo 2007 godina, se pak konvergencijata na ceni te kaj oddelni prehranbeni proizvodi (maslo za jadewe, zelen-uk i ovo{ je) e zabrzana sporedeno so 2006 godina, { to na sreden rok pretstavuva potencijalen pri ti sok vrz ceni te na hranata i sledstveno na inflacijata.

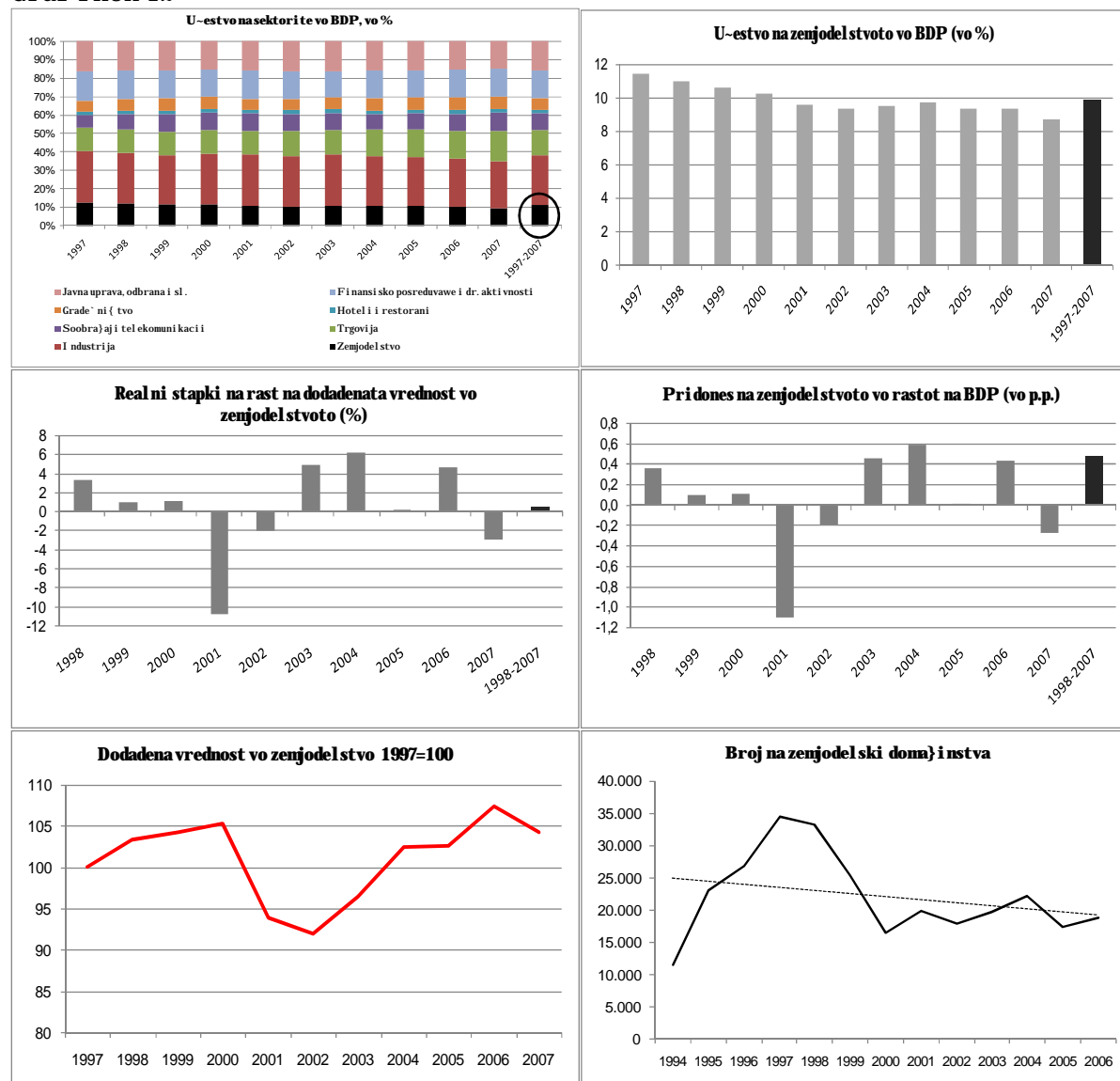
Vo ramki na prehranbeni te proizvodi, najzna~ajna cenovna konvergencija na doma{ ni te ceni e registri rana kaj **masloto i masnotiite**. I meno, doma{ ni te ceni na masloto i masnotiite bea zna~itelno poni ski vo 2006 godina, dodeka vo 2007 godina se izedna~eni so ceni te vo Italija. Poskapuvaweto na **zelen-ukot** vo 2007 godina vo Republika Makedonija dovede do pribli` uvawe na doma{ ni te ceni do ni voto kaj tri te zemji, pri naji zrazeno pribli` uvawe vo odnos na ceni te vo Slovenija. Sepak, i pokraj poskapuvaweto na zelen-ukot, prose~nata cena na zelen-ukot vo RM vo 2007 godina e za okol u 40% poni ska od prose~nata cena vo Germanija i Italija i za okol u 30% poni ska vo odnos na Slovenija. Od druga strana, porastot na ceni te na **ovo{ jeto** uslovi pribli` uvawe kon ceni te vo Germanija i Italija, dodeka vo odnos na Slovenija ceni te se oddale~ija ({ to mo` e da se tol kuva kako odraz na poitenzi vni ot rast na ceni te na ovo{ jeto vo Slovenija). I pokraj poskapuvaweto na **lebot i` itata**, doma{ ni te ceni se u} te se dal eku pod ni voto na ceni te vo tri te dr` avi. Za ilustracija, samo vo odnos na Germanija, lebot i` itata vo Republika Makedonija vo 2007 godina se poevtini za okol u 60%. Spored analizata, Republika Makedonija e re~isi cenovno izedna~ena so spomenati te zemji kaj mleko, mle~ni te proizvodi i jajcata.

5. Zemjodelskoto proizvodstvo i uzvozot i izvozot na zemjodelski proizvodi vo Republika Makedonija

Republika Makedonija po svoite geografski karateristiki ima prirodni predispozicii i potencijal za razvoj na zemjodelstvoto. Zemjodelstvoto vo Republika Makedonija pretstavuva petti po zna~ajnost sektor, koj so~inuva okol u 10% od bruto doma{ ni ot proizvod (BDP) na zemjata. Vo izminati ot desetgodi { en peri od ovoj sektor bele` i nezadovolitelni stapki na rast, a negovoto u~estvo vo BDP kontinuirano se namal uva, taka { to od 11,4% vo 1997 se svede na 8,7% vo 2007 godina. Vrz osnova na ovi e

indikator mo`e da se konstatira deka **i pokraj post oevet o na prirodni preduslovi, zemjodelski ot sektor relativno malku pridonosuva za vkupni ot ekonomski rast na Republika Makedonija**. Trendot na pozitivni stapki na rast od 2003 godina navamu zavr{i so pad na dodadenata vrednost na sektorot vo 2007 godina, za { to kako glavna pri~ina se istaknuvaat nepovolni te vremenski uslovi vo regionot. Vo odnos na nivoto vo 1997 godina, dodadenata vrednost vo zemjodelstvoto vo 2007 godina e povisoka za samo 4%.

Grafikon 12

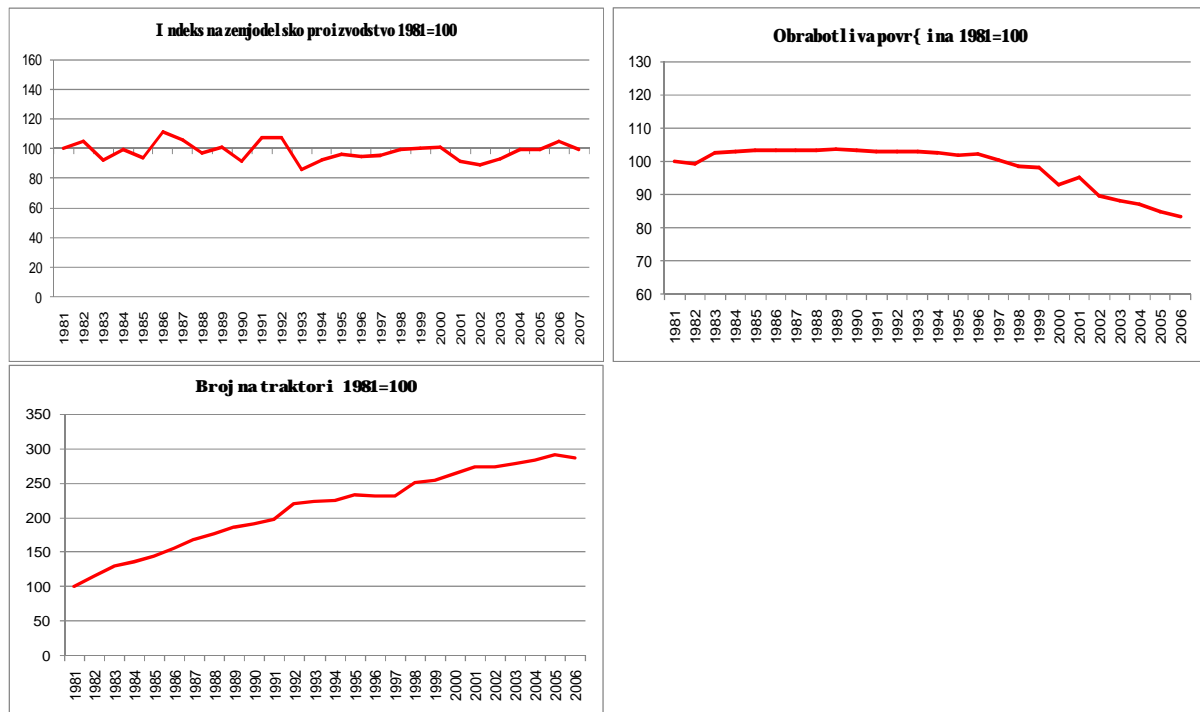

I zvor: DZS i presmetki na NBRM. Podatoci te za 2007 godina se proceneti.

Namaluvawe bel`i i brojot na lica vraboteni vo zemjodelski ot sektor. I meno, u-estvoto na ovoj sektor vo vkupni ot broj vraboteni vo ekonomijata od 25% vo 2001 godina se svede na 20% vo 2006 godina. Nadolen trend se zabele`uva i kaj brojot na doma}instva vo Republika Makedonija koi se zani mavaat so zemjodelstvo.

Pričinata za slabite performansi na zemjodelski sektor stanuvaa ošigledni dokolku se poglednat neкои od osnovite pokazateli za razvojot na zemjodelstvoto, vo naturalni pokazateli. **Vo izminatite tridesetina godini, zemjodelskoto proizvodstvo re-isi stagnira.** I meno, vo odnos na nivoto ostvareno vo daleinata 1981 godina, vo periodot do 1992 godina se registrirani podobri ostvaruvawa, no od toga pa navamu, odnosno od osamostojuvaweto na Republika Makedonija, zemjodelskoto proizvodstvo opaia i re-isi postojano se odr`uva pod nivoto od 1981 godina. Namaluvawe bele`i i obrabotlivata površina, koja od 1998 godina navamu kontinuirano se namaluva, taka što vo 2006 e za 17% pomala vo odnos na površinata koja bila obrabotuvana vo 1981 godina. Mo`e da se pretpostavi deka rastot na zemjodelskata mehanizacija (gledano preku dvi`eweto na brojot na traktori) delumno kompenzira za padot na obrabotlivata površina, ovozmo`uvaj}i vkupnoto zemjodelsko proizvodstvo da se odr`uva na relativno stabilno nivoo.

Grafikon 13

I zvor: DZS i presmetki na NBRM. Procenka za 2007.

Vakvite sostojbi vo zemjodelstvoto nepovolno se odrazuvaa vrz nadvore{ notrgovskata razmena na zemjata. I meno, vo izminatite desetgodin{en period (1998-2007) Republika Makedonija kontinuirano bele`i negativno saldo vo razmenata so zemjodelski proizvodi¹⁷. Pri toa, vo analiziraniot desetgodin{en period, za uvoz na zemjodelski proizvodi potro{eni se vkupno 3,2 milijardi evra (14% od vkupniot uvoz) nasproti ostvareniot priliv od 2,4 milijardi evra (16% od vkupniot izvoz), što pretstavuva negativno saldo od 770 milioni evra, ili 9% od vkupnoto negativno saldo na zemjata vo razmenata so stranstvo.

¹⁷ Kako zemjodelski proizvodi se zemeni proizvodi grupirani vo tarifnite broevi od 1 do 24 (Prilog 8).

Tabel a 2

(vo milioni evra)

Zemjodelski proizvodi	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	1998-2007 prosek	1998-2007 kumulativ
I zvoz	193.9	218.5	220.6	214.9	221.1	208.5	208.8	274.1	313.0	341.1	241.4	2414.5
Uvoz	284.4	262.4	280.9	267.8	313.9	292.4	330.9	340.2	358.6	452.7	318.4	3184.2
Saldo	-90.5	-43.9	-60.4	-53.0	-92.7	-83.9	-122.1	-66.1	-45.5	-111.5	-77.0	-769.7
Vkupno:	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	1998-2007 prosek	1998-2007 kumulativ
I zvoz	1168.0	1122.6	1436.7	1293.3	1178.3	1207.1	1345.9	1644.4	1906.2	2446.4	1474.9	14749.0
Uvoz	1702.1	1676.4	2271.2	1893.4	2105.9	2038.2	2354.0	2605.5	2987.7	3795.0	2342.9	23429.3
Saldo	-534.1	-553.8	-834.5	-600.1	-927.6	-831.1	-1008.0	-961.1	-1081.5	-1348.6	-868.0	-8680.4
u-estvo na zemjodelski proizvodi vo vkupno (%)	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	1998-2007 prosek	1998-2007 kumulativ
I zvoz	16.6	19.5	15.4	16.6	18.8	17.3	15.5	16.7	16.4	13.9	16.7	16.4
Uvoz	16.7	15.7	12.4	14.1	14.9	14.3	14.1	13.1	12.0	11.9	13.9	13.6
Saldo	16.9	7.9	7.2	8.8	10.0	10.1	12.1	6.9	4.2	8.3	2.7	8.9

I zvor: NBRM.

Dokol ku od vkupnata razmena na zemjodelski proizvodi se i sklu~at pijalacite i tutunot, odnosno dokol ku se fokusi rame glavno na proizvodi te za ishrana, sastojbite se vidno razli~ni. Imeno, kumulativno, vo periodot 1998-2007 godina, *proizvodi te za ishrana* u~estvuvaat so 44% vo vkupni ot priliv od izvoz na zemjodelski proizvodi, no zatoa *so~inuvaat duri 88% od vkupni ot odliv za uvoz na zemjodelski proizvodi*. Sledstveno, negativnoto saldo od razmenata na proizvodi te za ishrana vo periodot 1998-2007 godina iznesuva 1,7 milijardi evra, ili 20% od vkupnoto negativno saldo na zemjata vo razmenata so stranstvo.

Zna~itelno prodlabo~uvawe kaj negativnoto saldo pri ova presmetka proizleguva od faktot { to tutunot i pijalacite zna~ajno u~estvuvaat na stranata na izvozot. Sepak, zabele~itelna e promena na soodnosti te od 2005 godina navamu, poradi zgolemenata izvozna pobaruva~ka na zelen~uk i ovo~je¹⁸. Taka, prilivite od izvozot na proizvodi te za ishrana vo 2005-2006 re~isi se izedna~uvaat so prilivite od izvozot na tutun i pijalaci, za da ve}e vo 2007 zna~itelno gi nadminat (za 22%). Ova uka~uva na prisustvo na trend na *menuvawe na strukturata na izvozot na makedonskata ekonomija vo delot na zemjodelskite proizvodi*, { to otvara prostor, no i nametnuva potreba od poitenzi ven razvoj na zemjodelstvoto vo Republika Makedonija, so { to bi se zadovolile raste~kata stranska i doma~na pobaruva~ka, kako i promenite vo nejzidata struktura.

¹⁸ Vo tekot na 2007 godina vo RM zapo~naa so rabota dve stranski kompani i koi se zani mavaat so otkup na zelen~uk i ovo~je i ni ven plasman na stranski pazari.

Tabel a 3

(vo milioni evra)

Zemjodelski proizvodi (bez pijalaci i tutum)	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	1998-2007 prosek	1998-2007 kumulativ
I zvoz	64.4	66.4	75.8	76.9	85.8	87.1	107.1	142.1	159.1	186.8	105.2	1051.5
Uvoz	248.5	218.5	238.2	229.0	278.1	258.4	295.2	302.5	320.4	408.4	279.7	2797.2
Saldo	-184.1	-152.2	-162.4	-152.1	-192.2	-171.3	-188.1	-160.5	-161.3	-221.5	-174.6	-1745.7
Vkupno:											1998-2007 prosek	1998-2007 kumulativ
I zvoz	1168.0	1122.6	1436.7	1293.3	1178.3	1207.1	1345.9	1644.4	1906.2	2446.4	1474.9	14749.0
Uvoz	1702.1	1676.4	2271.2	1893.4	2105.9	2038.2	2354.0	2605.5	2987.7	3795.0	2342.9	23429.3
Saldo	-534.1	-553.8	-834.5	-600.1	-927.6	-831.1	-1008.0	-961.1	-1081.5	-1348.6	-868.0	-8680.4
u-estvo vo vkupno (%)											1998-2007 prosek	1998-2007 kumulativ
I zvoz	5.5	5.9	5.3	5.9	7.3	7.2	8.0	8.6	8.3	7.6	7.0	7.1
Uvoz	14.6	13.0	10.5	12.1	13.2	12.7	12.5	11.6	10.7	10.8	12.2	11.9
Saldo	34.5	27.5	19.5	25.4	20.7	20.6	18.7	16.7	14.9	16.4	-5.2	20.1
u-estvo vo vkupni zemjodelski proizvodi (%)											1998-2007 prosek	1998-2007 kumulativ
I zvoz	33.2	30.4	34.4	35.8	38.8	41.8	51.3	51.8	50.8	54.8	42.3	43.5
Uvoz	87.4	83.3	84.8	85.5	88.6	88.4	89.2	88.9	89.4	90.2	87.6	87.8

I zvor: NBRM.

Se postavuva pra{aweto kakva e slikata dokolku se nabqduvaat koli~inski te pokazat eli za zemjodelskot o proizvodstvo i razmenata, i od kade se zadovoluva doma{ nat a pobaruva~ka na zemjodelski proizvodi?

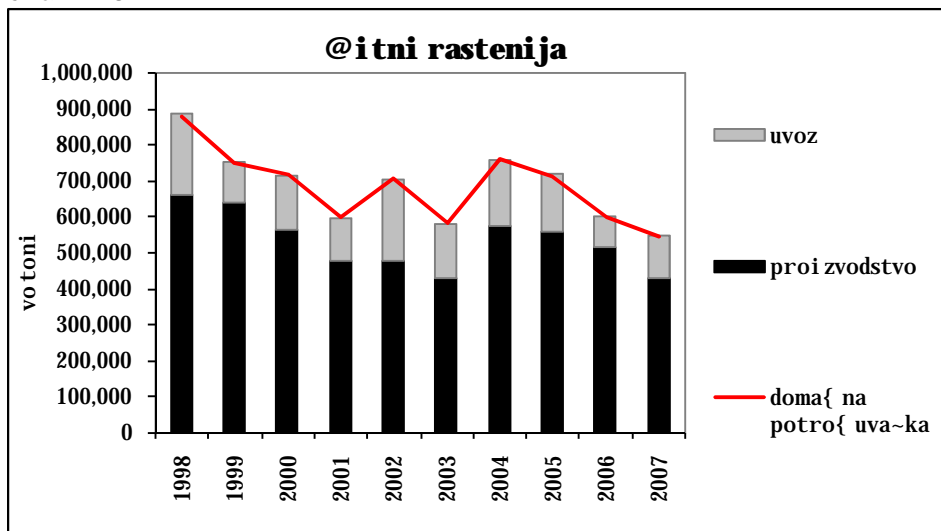
Vo otsustvo na sintetizirani podatoci za koli~inite na zemjodelsko proizvodstvo i uvozot, odnosno izvozot (nesporedl ivost kaj odredeni proizvodi poradi razli~ni merni edinici), analizata ja fokusi rame poodelno na odredeni zemjodelski proizvodi. I maj}i predvid deka vo tekot na 2007 godina najgolem del od uvoz na proizvodi za ishrana se odnesuva na uvozot na ` ito i proizvodi od ` ita, meso, maslo za jadewe i ovo{ je, kako i poradi zna~itelnata izvozna pobaruva~ka za zelen~uki ovo{ je, vo prodol`enie }e se zadr`ime na analiza na koli~inite na ovie proizvodi. Napomenuvame deka podatocite za zemjodelskoto proizvodstvo vo 2007 godina se proceneti¹⁹.

Proizvodstvoto na ` itni rastenija vo Republika Makedonija (p~enica, p~enka, ja~men, oriz, 'r` i oves) vo periodot 1998 - 2007 godina prose~no i znesuva okolu 532 iljadi toni. Od vkupnoto proizvodstvo, okolu 80% se odnesuvaat na p~enicata, p~enkata i orizot. Samo 0,6% od doma{ noto proizvodstvo na ` itnite kulturi e nameneto za izvoz, a preostanatiot del zadovoluva okolu 80% od vkupnata doma{ na potro{ uva~ka²⁰, koja vo analiziraniot period iznesuva okolu 680 iljadi toni. Toa zna~i deka pomal, no sepak zna~aen del od doma{ nata potro{ uva~ka se zadovoluva od uvoz (prose~no okolu 20%). Nabqduvano po godini, proizvodstvoto na ` itni kulturi bele`i opa|a~ki trendi go sledi trendot na vkupnata doma{ na pobaruva~ka. Vo 2007 godina, imaj}i ja predvid su{ata koja go zafati po{ irokiot region, doma{ noto proizvodstvo na ovie kulturi zabele`a visok godi{ en pad od 17% i se svede na okolu 430 iljadi toni. Sledstveno, uvezene te koli~ini se zgolemija za zna~itelni 35%, a uvoznata komponenta za 7 p.p. (21%). Poraste zabele`an i kaj uvezene te koli~ini na melni~ki proizvodi (bra{ no), i toa duri za 5 pati.

¹⁹ Procenkit e bazi raat na proceneti podatoci od DZS i presmetki na avtorite.

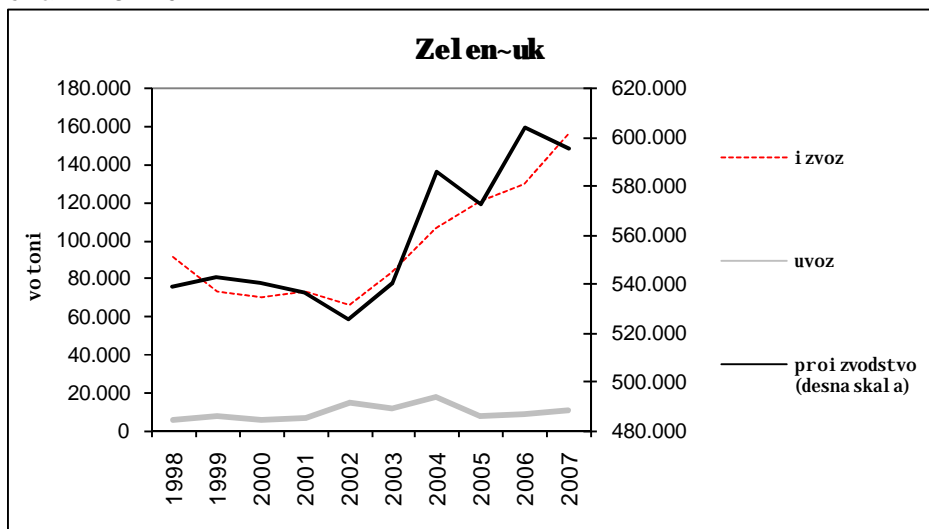
²⁰ Vkupnata doma{ na potro{ uva~ka ja pretstavuva kol i~inata na doma{ noto proizvodstvo namal ena za izvozot i zgolem ena za uvozot.

Graf i kon 14

Prose~noto proi zvodstvo na **gradinarski raste nija** (zelen~uk) vo na{ ata zemja (najmnogu kompir, domati i piper) vo periodot 1998 - 2007 godina iznesuva okolu 558 iljadi toni. Za razlika od `itnite kul turi, proi zvodstvoto na zelen~uk ima pogol ema izvozna orientacija (vo prosek okolu 17% se nameneti za izvoz). Preostanati ot del re~isi celosno ja zadovoluva doma{ nata potro{ uva~ka, koja vo anal izirani ot peri od iznesuva vo prosek okolu 470 iljadi toni. Sledstveno, uvoznata komponenta na doma{ nata potro{ uva~ka na zelen~uk e mnogu mala i iznesuva okolu 2%. Nabqduvano po godini, proi zvodstvoto na gradinarski kul turi bele`i trend na porast i go sledi raste~ki ot trend na izvoznata pobaruva~ka prisuten od 2003 godina. Vo soglasnost so vakvite dvi`ewa, u~estvoto na koli~inite na zelen~uk nameneti za izvoz zabrzano raste vo poslednite tri godini, a vo 2007 godina dostignuva 26% (zna~itelno nad prosekot). Vo uslovi na minimalno namaluvawe na proi zvodstvoto vo 2007 godina, zgolemeni ot izvoz na zelen~uk za 20% uslovi porast na uvezene te koli~ini za okolu 24%, na godi{ na osnova, so { to uvoznata komponenta na doma{ nata potro{ uva~ka na zelen~uk dosti gna 2,4% (1,8% vo 2006 godina).

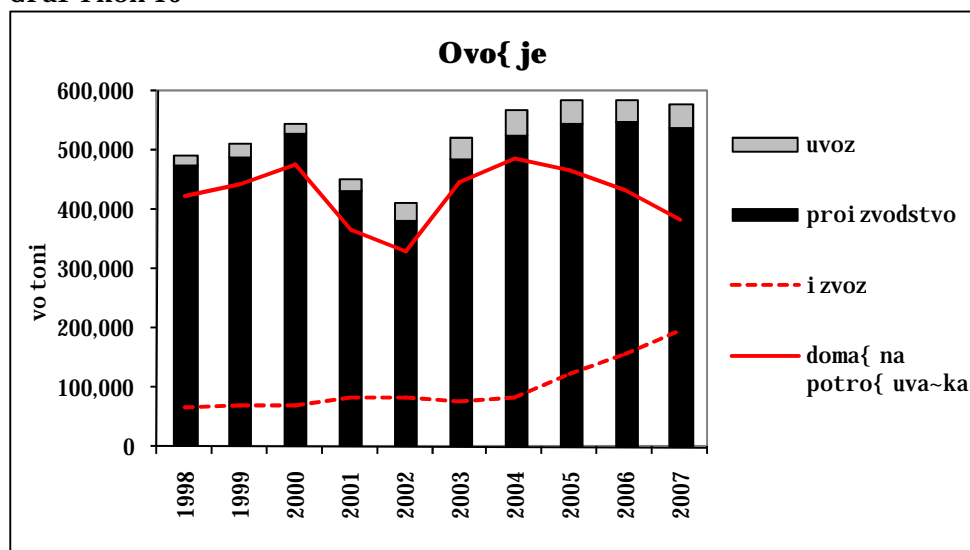
Graf i kon 15

Sli -ni dvi `ewa kako kaj zelen-ukot se mani f esti raat i kaj proizvodstvoto na **ovo{ je**. Prose~noto proizvodstvo na ovo{ je (najmnogu grozje, bostan i jabolki) vo periodot 1998 - 2007 godina iznesuva okolu 497 iljadi toni. Proizvodstvoto na ovo{ je ima poi zrazena i zvozna ori entacija vo odnos na proizvodstvoto na zelen-uk (vo prosek okolu 20% se nameneti za izvoz), no i ne{ to pogol ema uvozna komponenta na doma{ nata potro{ uva~ka (okolu 7%). Sepak, najgol em del od doma{ nata potro{ uva~ka (koja vo prosek iznesuva okolu 426 iljadi toni) se zadovoluva od doma{ no proizvodstvo. Nabqduvano po godini, proizvodstvoto na ovo{ je bele`i umeren trend na porast i isto taka go sledi brzoraste~ki ot trend na izvoznata pobaruva~ka koj se zabel e` uva od 2004 godina. Sl edstveno, u-estvoto na koli ~i ni te na ovo{ je nameneti za izvoz zabrzano raste vo posledni te tri godini, a vo 2007 godina dosti gnuva duri 37%. I meno, vo 2007 godina e registri rana najgol ema koli ~i na na izvezeno ovo{ je, nabqduvano od 1998 godina do denes. Posledicite od su{ nata godina vo 2007 godina se prisutni i kaj proizvodstvoto na ovo{ je (najmnogu kaj grozjeto) koe bele`i mi ni mal no namal uvawe, no sepak izvezenite koli ~i ni se povisoki za 27%, na godi{ na osnova. I pokraj visokot izvoz, prilagoduva weto (t.e. namal uvaweto) kaj doma{ nata potro{ uva~ka pridonese za poumeren porast na uvezenite koli ~i ni (okolu 9%), a uvoznata komponenta na doma{ nata potro{ uva~ka dosti gna 11% (9% vo 2006 godina).

Poraste registri ran i kaj koli ~i nite na izvozot i uvozot na proizvodi od zelen-uk i ovo{ je (gledano kako zbi rna kategorija), i toa za 10% i 13%, soodvetno vo 2007 godina.

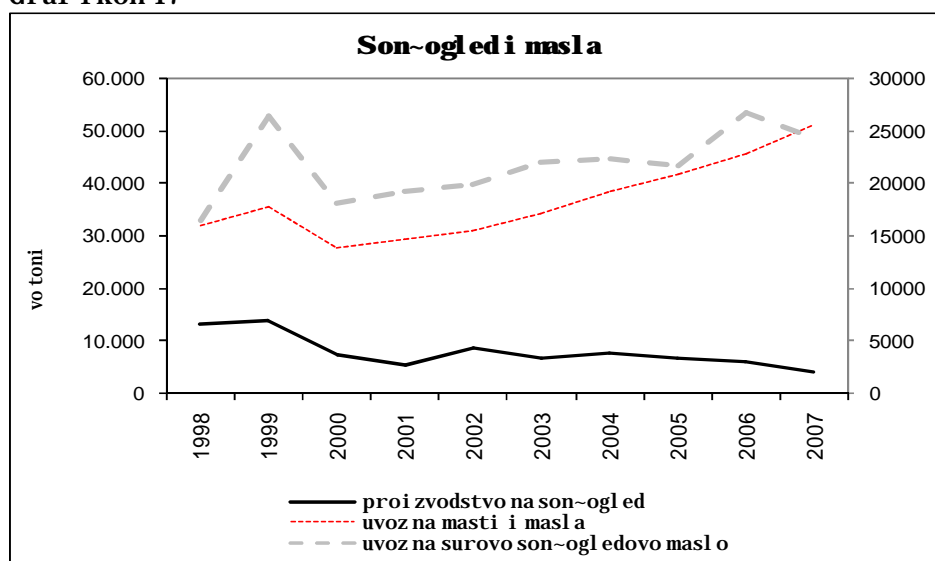
Graf i kon 16

Podatoci te za zemjodel skoto proizvodstvo na **meso i mleko** se zaklu~no so 2006 godina. General no, vo peri odot 1998-2006 godina, okolu 9% od vkupnoto proizvodstvo na meso e nameneto za izvoz. Doma{ nata potro{ uva~ka na meso i ma zna~itel no vi soka uvozna komponenta vo prosek od okolu 65%. Vkupnata doma{ na potro{ uva~ka na mleko vo najgol em del se zadovoluva od doma{ no proizvodstvo (vo prosek okolu 97%), pri iskl u~itel no niska izvozna ori entacija na doma{ noto proizvodstvo (okolu 1%). Spored podatoci te za izvozot i uvozot na ovi e proizvodi vo 2007 godina, se zabel e` uva godi{ en porast na uvozot za 15% kaj mesoto i za 22% kaj ml ekoto. I zvozot na meso e nezna~itel no namalen vo odnos na prethodnata godina, no zatoa izvozot na mleko e poni zok za 60% (treba da se i ma predvi d deka i pokraj vi soki te stapki na promena kaj

izvozot i uvozot na mleko, stanuva zbor za relativno mali koli~ini). Namalenata izvozna pobaruva~ka za ovie proizvodi vo 2007 godina naveduva na konstatacija deka zgolemeni ot uvoz najverojatno proizleguva od namaleno doma{ no proizvodstvo. Sepak, re~isi dvojniot porast na izvozot na mle~ni proizvodi i za pribli`no 50% kaj prerabotkite od meso vo 2007 godina (pri namaluvawe, odnosno mnogu mal porast na uvozot), upatuvaa deka prethodnata konstatacija treba da se zeme so rezerva (imaj}i predvid deka dobar del od doma{ noto proizvodstvo na meso i mleko se koristi kako baza za mesnata i mle~nata industrija) i deka mo`ebi zgolemeni ot izvoz e odraz na pogolemata izvozna orientacija na doma{ ni te proizvodi tel i, vo uslovi na porast na izvozne te ceni.

Grafikon 17

Proizvodstvoto na **son-ogled** vo izminati ot deset godi{ en period bele`i kontinuirano namaluvawe. I meno, od okolu 15 iljadi toni vo 1997 godina, toa se sveduva na okolu 4 iljadi toni vo 2007 godina. Za padot vo 2007 godina dopolnitelno pri donesuvaa i su{ nit ot period. Namalenata surovinska baza za doma{ nata industrija za proizvodstvo na maslo za jadewe vo izminati ot period dovede do kontinuiran porast na uvozot na surovo (nerafinirano) son-ogledovo maslo, ~ii nepovolni efekti posebno dojdoo do izraz vo 2007 godina, poradi pribli`no dvojni ot porast na uvoznata cena na ova surovina. Istovremeno, koli~inata na izvezeni masti i masla vo 2007 godina e namalena za 14%, pri porast na nivni ot uvoz za 12%.

Zakluok

Zgol emenoto proizvodstvo na biogorivata, porastot na cenata na inputite za zemjodelsko proizvodstvo, nepovolnite klimatski uslovi i zgol emenata pobaruva~ka za hrana od raste~kite ekonomii uslovi ja zna~itelno poskapuvawe na hranata vo svetski ramki. Vakvata globalna tendencija se prenese i vrz doma{nite ceni na hranata. So ogle na faktot {to Republika Makedonija spa|a vo grupata zemji vo koi hranata domi nantno u~estvuva vo inflacijski otindeks, od krajot na 2007 godina i po~etokot na 2008 godina makedonskata ekonomija se soo~uva so intenzi vi rawe na inflacijata.

Vo 2007 godina, povi sokite ceni na hranata uslovi ja 60% od inflacijata, koja i znesuva {e 2,3%. Pove}e od polovinata od registri rani ot porast na ceni te na hranata se dol`i na zgol emenite ceni na industrijsko-prehranbenite proizvodi, dodeka preostanati ot del se dol`i na povi sokite ceni na zemjodelskite proizvodi. Cenovni ot rast prodol`uva i vo prvite dva meseca na 2008 godina, a pridonesot na ceni te na hranata se intenzi vi ra (okolu 80%).

Analizata uka`a deka poskapuvaweto na hranata vo na{ata ekonomija vo najgol em del se objasnuva so povi skite uvozni ceni. I meno, pokraj rastot na uvozni te ceni na zemjodelskite inputi (dobitna hrana, semi wa) i na energensite (goriva i elektrina energija) koi dovedoa do poskapo doma{no proizvodstvo na hrana, pri dones za inflacija imaat i povi sokite uvozni ceni na oddelni zemjodelski i industrijsko-prehranbeni proizvodi. Vlijani eto na visokite uvozni ceni vrz inflacijata be}e poi zrazeno poradi namalenata doma{na ponuda na zemjodelski proizvodi, pod vlijani e na nepovolnite vremenski uslovi i zgol emenata izvozna pobaruva~ka. I meno, vo 2007 godina Republika Makedonija poradi su{ata se soo~i so namaleno proizvodstvo na `ito i nephodnost od negov pogolem uvoz vo uslovi koga svetskata cena bele`i galopira~ki rast. Nepovolno odraz vrz ceni te ima}e i zna~itelno zgol emenata eksterna pobaruva~ka na zelen~uk i ovo{je.

Doma{ni ot rast na ceni te na hranata glavno pretstavuva prenesen efekt od globalni ot rast na ceni te na hranata. I meno, analizite poka`uvaat deka procesot na cenovna konvergencija na Republika Makedonija kon Evropskata unija ne bele`i intenzi vi rawe vo 2007 godina, {to se objasnuva so rastot na inflacijata i vo zemji te na EU (inflacijata kaj nas be}e intenzi vi rana vo poslednite meseci od 2007 godina, koga voedno dojde do rast na inflacijata i vo ovie zemji). Najzna~ajna cenovna konvergencija na doma{nite ceni vo ramki na prehranbenite proizvodi e registri rana kaj ceni te na masloto i masnoti te.

Aktuelnata neramnote`a koja vo momentot postoi pome|u globalnata ponuda i pobaruva~ka na zemjodelski proizvodi i raste~kata tendencija kaj ceni te na hranata na svetski ot pazar nudat i sklu~itelna mo`nost za razvoj na zemjodelski ot sektor, pred si vo zemji te vo razvoj. Republika Makedonija po svoje geografski karateristiki ima prirodni predispozicii i potencijal za razvoj na zemjodelstvoto. Sepak, vo izminati ot desetgodi{en period, zemjodelski ot sektor bele`i nezadovolitelni stapki na rast i relativno malku pridonesuva za vkupni ot ekonomski rast na Republika Makedonija, vo uslovi na dolgogodi{na stagnacija na zemjodelskoto proizvodstvo. Analizata na obemot na zemjodelskoto proizvodstvo uka`uva deka zemjodelski ot sektor ne ja zadovoluva vo celost doma{nata pobaruva~ka i so toa kreira potreba od uvoz, kako na odredeni zemjodelski inputi, taka i na zemjodelski

proizvodi. Vakvite sastojbi vo zemjodelstvoto nepovolno se odrazuvaat vrz nadvoren notrgovskata razmena na zemjata. Negativnoto saldo od razmenata na proizvodi za ishrana vo periodot 1998-2007 godina iznesuva vkupno 1,7 milijardi evra, ili 20% od vkupnoto negativno saldo na zemjata vo razmenata so stranstvo. Zatoa, potrebno e zgolemuвање na proizvodstvoto za da se namali vlijanieto na eksternite cenovni vlijanija i pritisokot od doma{ nata pobaruva~ka pri zasilena eksterna pobaruva~ka za doma{ ni zemjodelski proizvodi. I meno, pri analizite utvrdeno e prisustvo na trend na menuвање na strukturata na izvozot na makedonskata ekonomija vo delot na zemjodelskite proizvodi, kon se pogolema atraktivnost na gradinarskite proizvodi i ovo{ jeto nasproti tutunot kako tradicionalen izvozen proizvod. Ova otvara prostor, no i nametnuva potreba od po intenziven razvoj na zemjodelstvoto vo Republika Makedonija, so { to bi se zadovolile raste~kata stranska i doma{ na pobaruva~ka, kako i promenite vo nejzinata struktura. Vo taa nasoka, neophodno e podobruвање na sostojbata vo zemjodelskiot sektor, koj pri aktuelnata globalna konstelacija ima dobri potencijalni mo`nosti da bide eden od nose~kite sektori na rastot na makedonskata ekonomija, i so toa voedno da pridonese za namaluvawe na inflatornite pritisci od globalniot rast na cenite na hranata.

Pra{awa za diskusija:

1. Kakvi se o-ekuvawata i prognozi te za dvi `eweto na svetski te ceni na hranata vo sledni ot period?
2. Koi se izgledi te za povtorno vospostavuvawe na ve}e naru{ enata ramnote` a pome|u globalnata ponuda i pobaruva~ka na hrana na svetski ot pazar?
3. Dali i kako Republika Makedonija mo` e da ja iskoristi mo`nosta i da go zgol emi proizvodstvoto na hrana, za kolku vreme i so koi merki, i {to mo` e da se napravi za da se namali uvoznata zavisnost?
4. Koi se klu~nite makedonski proizvodi za koi imame konkurentni prednosti vo odnos na drugi te zemji ~ija ponuda mo` e da se zgol emi?
5. Za koi zemjodelski proizvodi postoi viden nedostig vo zadovoluvaweto na doma{ ni te potrebi ~ija ponuda isto taka bi mo` el a da se zgol emi?
6. Kako da se spre~i namaluvaweto na obrabotl ivata povr{ ina vo na{ ata zemja i kako podobro da se iskori stuva obrabotl ivoto zemji {te?
7. Dali i kako da se stimul ira naseleni eto vo Republika Makedonija za pogol ema i nvolvi ranost vo zemjodel skata akti vnost?

Prilozi:

Prilog 1

Nadvore{ notrgovskata razmena na Ki na
(mi li jardi SAD dol ari)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
I zvoz	183.8	194.9	249.2	266.2	325.6	438.2	593.3	762	969.1	1,218.00
godi { na promena (%)	0.5	6.1	27.8	6.8	22.4	34.6	35.4	28.4	27.2	25.7
Uvoz	140.2	165.7	225.1	243.6	295.2	412.8	561.2	660	791.6	955.8
godi { na promena (%)	-1.5	18.2	35.8	8.2	21.2	39.8	36	17.6	20	20.8
Vkupno	324	360.6	474.3	509.8	620.8	851	1,154.60	1,421.90	1,760.70	2,173.80
godi { na promena (%)	-0.4	11.3	31.5	7.5	21.8	37.1	35.7	23.2	23.8	23.5
Neto izvoz	43.5	29.2	24.1	22.5	30.4	25.5	32.1	102	177.5	262.2

Zabel e{ ka: I zvozot na SAD e na FOB osnova; uvozot na CI F osnova

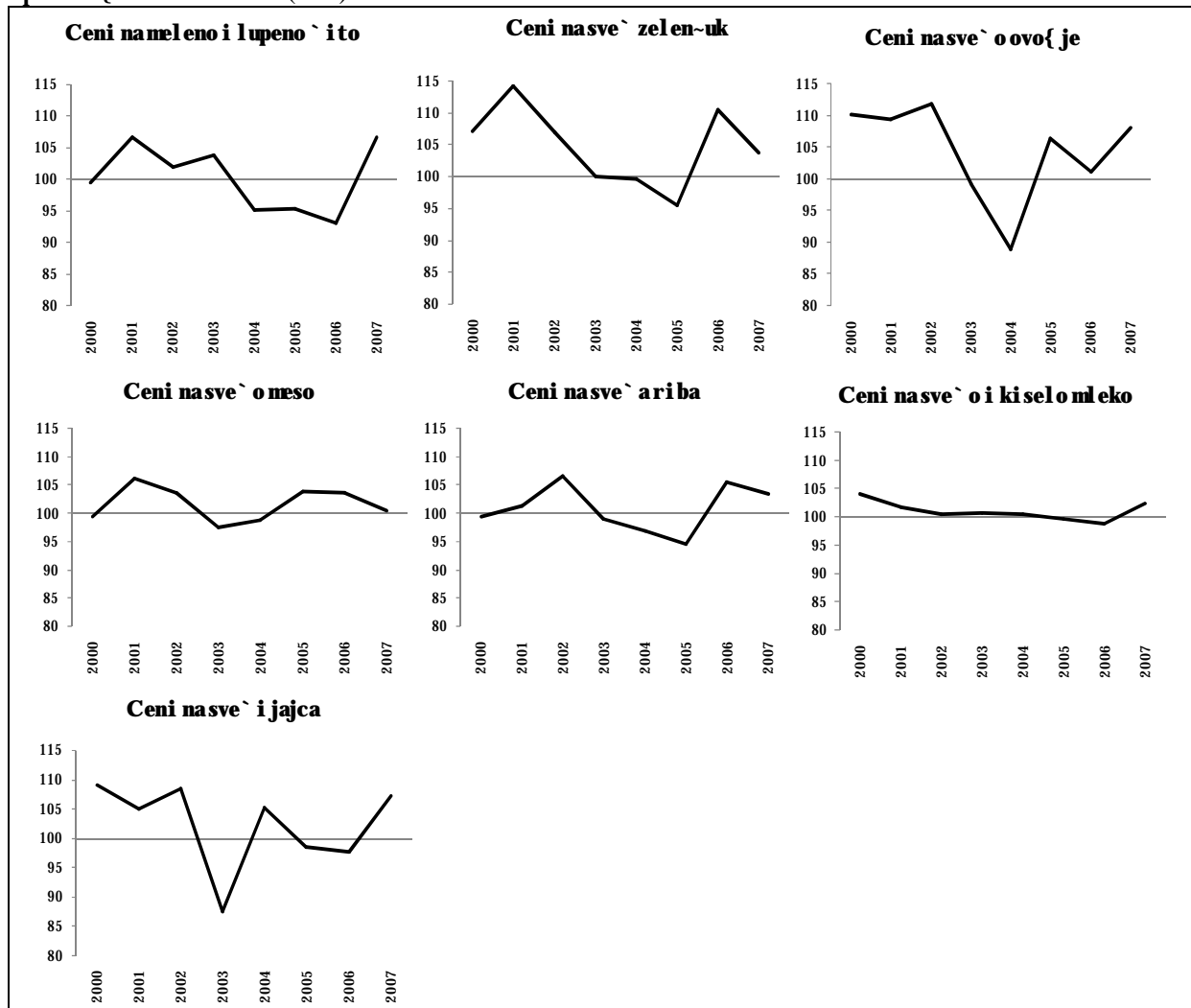
I zvor: US International Trade Commission, US Department of Commerce, and US Census Bureau

Tarif. br.	Najuvezuvani stoki od strana na Ki na	2007 (vo mi li jardi SAD	2007/2006 (%)
85	Elektri ~ni ma{ ini i oprema	256.8	17.3
84	Oprema za generi rawe energija (nuklearni reaktori)	124.2	13.8
27	Mi neral ni gori va i masla	104.9	17.7
90	Opti ~ka i medi ci nska oprema	69.5	18.1
26	Rudi , zguri i pepeli	54.0	68.0
39	Plasti ~ni masi i proizvodi od plasti ~ni masi	45.3	19.8
28, 29	Neorganski i organski hemiski proizvodi	44.8	24.0
72, 73	@el ezo i ~elik	31.1	15.1
74	Bakar i proizvodi od bakar	27.2	58.1
87	Vozi la osven ` elezni ~ki vozi la	22.1	29.8

I zvor: PRC General Administration of Customs, China's Customs Statistics

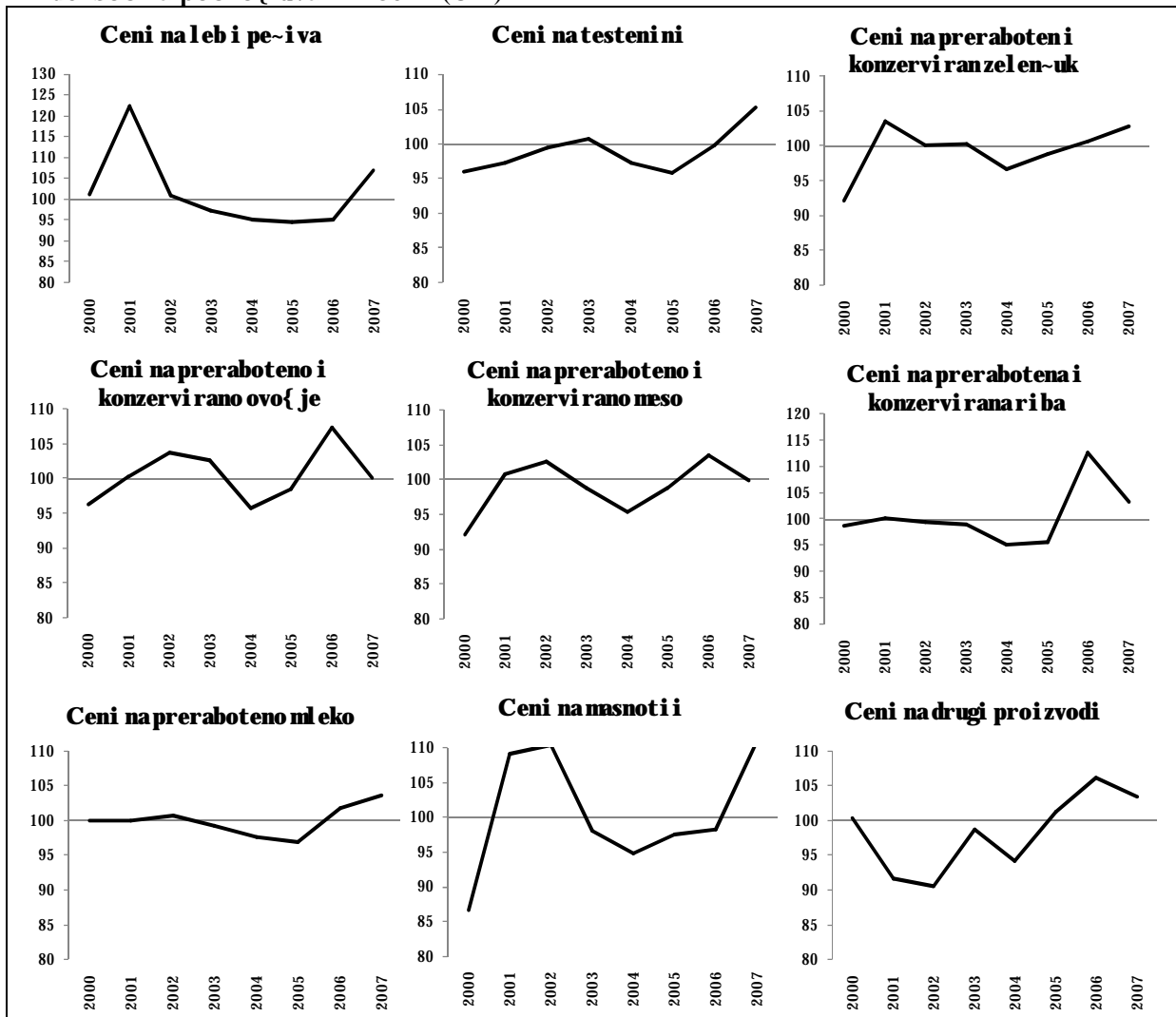
Prilog 2

Godi { ni promeni na ceni te na zemjodelski te proizvodi koi vleguvaat vo i indeksot na potro{ uva~ki ceni (CPI)

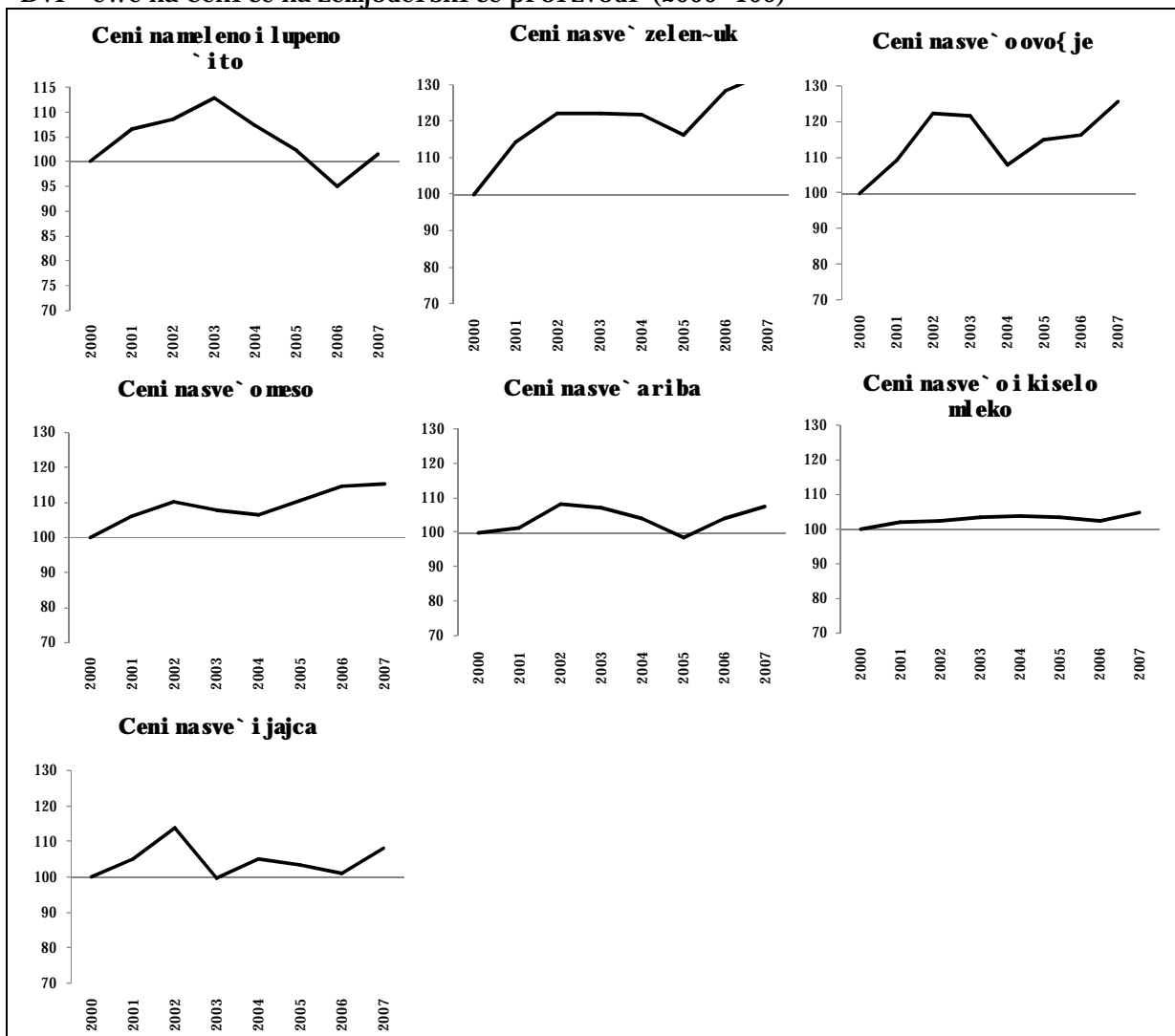
Prilog 3

Godišni promeni na ceni te na i n d u s t r i j s k o - p r e h r a n b e n i t e p r o i z v o d i k o i v l e g u v a a t v o i n d e k s o t n a p o t r o š a v a ~ k i c e n i (C P I)

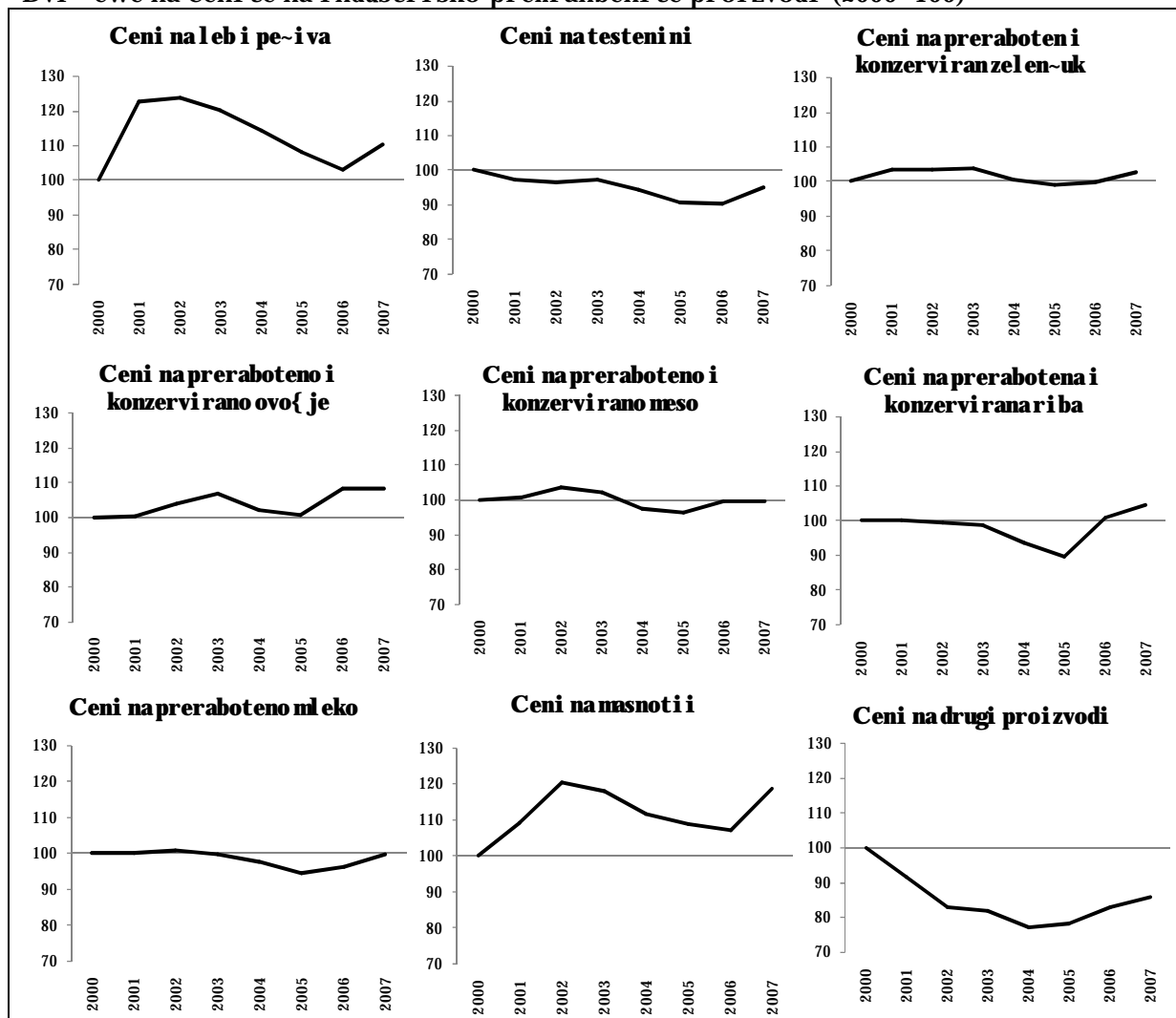
Prilog 4

Dvite na ceni te na zemjodelski te proizvodi (2000=100)

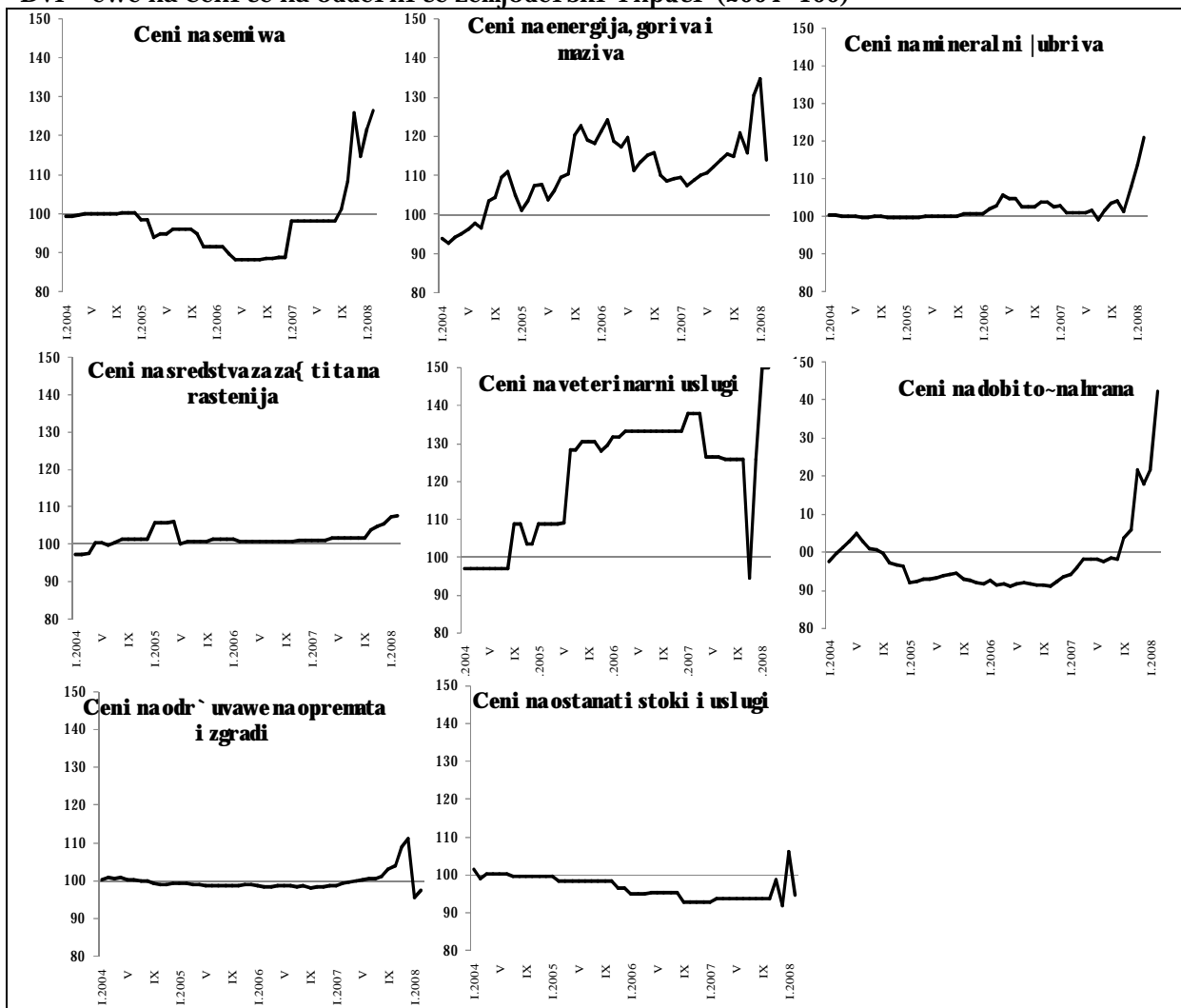
Prilog 5

Dvi`ewe na ceni te na industrijsko-prehrambeni te proizvodi (2000=100)

Prilog 6

Dvi `ewe na ceni te na oddel ni te zemjodel ski i n p u t i (2004=100)

Prilog 7

Dvi `ewe na ceni te na oddel ni te zemjodel ski autputi (2004=100)

Ceni na `itai oriz

Ceni na industriski rastenija

Ceni na dobi to-ni rastenija

Ceni na zel en-uk

Ceni na ovo { je i grozje

Ceni na kompir

Ceni na vina

serijana sezonski prilagodeni ceni

serijana sezonski prilagodeni ceni

Prilog 8

Lista na zemjodelski proizvodi grupirani po tarifni broevi

tarif en br.	Naziv na grupata
01	@I VI @I VOTNI
02	MESO I DRUGI KLANI ^NI PROI ZVODI ZA JADEWE
03	RI BI , ^ERUPKARI , MEKOTELCI I DRUGI VODNI BEZ'RBETNI CI
04	MLEKO I PROI ZVODI OD MLEKO; @I VI NSKI PTI ^JI JAJCA; PRI RODEN MED; JASTI VI PROI ZVODI OD @I VOTI NSKO POTEKLO, NESPOMNATI NI TU OPFATENI NA DRUGO MESTO
05	PROI ZVODI OD @I VOTI NSKO POTEKLO, NA DRUGO MESTO NESPOMNATI NI TU OPFATENI
06	@I VI DRVJA I DRUGI RASTENI JA; LUKOVI CI , KOREWA I SLI ^NO; SE ^ENO CVE] EI UKRASNI LI SJA
07	ZELEN ^UK, KOREWA I GRUTKI ZA JADEWE
08	OVO[JE ZA JADEWE; KORI OD AGRUMI I LI ODDI WI I LUBENI CI
09	KAFE, ^AJ, MATE- ^AJ I MI RUDI I
10	@I TA
11	PROI ZVODI NA MELNI ^KATA I NDUSTRI JA; SLAD; SKROB; I NULI N; GLUTEN OD P ^ENI CA
12	MASLODAJNI SEMI WA I PLODOVI ; RAZNI ZRNA, SEMI WA I PLODOVI ; I NDUSTRI SKI I LI MEDI CI NSKI RASTENI JA; SLAMA I DOBI TO ^NA HRANA (KABASTA)
13	[ELAK; GUMI , SMOLI I DRUGI RASTI TELNI SOKOVI I EKSTRAKTI
14	RASTI TELNI MATERI JALI ZA PLETARSTVO; RASTI TELNI PROI ZVODI NA DRUGO MESTO NESPOMNATI NI TU OPFATENI
15	MASNOTI I I MASLA OD @I VOTI NSKO I LI RASTI TELNO POTEKLO I PROI ZVODI OD NI VNO RAZLAGAWE; PRERABOTENI MASNOCI ZA JADEWE; VOSOCI OD @I VOTI NSKO I LI RASTI TELNO POTEKLO
16	PRERABOTKI OD MESO, RI BI , ^ERUPKARI , MEKOTELCI I LI OD DRUGI VODENI BEZ'RBETNI CI
17	[E] ER I PROI ZVODI OD [E] ER
18	KAKAO I PROI ZVODI OD KAKAO
19	PROI ZVODI VRZ BAZA NA @I TA, BRA[NO, SKROB I LI MLEKO; SLATKARSKI PROI ZVODI
20	PROI ZVODI OD ZELEN ^UK, OD OVO[JE I LI OD DRUGI DELOVI NA RASTENI JA
21	RAZNI PROI ZVODI ZA I SHRANA
22	PI JALACI , ALKOHOLI I OCET
23	OSTATOCI I OTPADOCI OD PREHRANBENATA I NDUSTRI JA; PRI GOTVENA HRANA ZA @I VOTNI
24	TUTUN I PROI ZVODI ZA ZAMENA NA TUTUN